

UDK: 282(497.5-3 Istra)^{1943/1945*}
94(497.5-3 Istra)^{1943/1945*}
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 22. 4. 2013.
Prihvaćeno: 3. 6. 2013.

Katolička crkva u Istri i istarska ratna zbivanja 1943.–1945. godine

STIPAN TROGRLIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Pula, Pula,
Republika Hrvatska

U radu se nastoji odgovoriti na pitanje kakav je bio odnos Katoličke crkve u Istri prema ratnim zbivanjima od kapitulacije Italije 8. rujna 1943. do oslobođenja Istre od njemačke okupacijske vlasti u svibnju 1945. te kako se nova, “narodna vlast”, izrasla tijekom Narodnooslobodilačkoga pokreta (NOP), postavljala prema Crkvi ili, preciznije, njezinim kleričko-upravljačkim strukturama. Prema novoj stvarnosti najavljenom rujanskim ustankom 1943. i vjerničke i kleričko-upravljačke strukture različito su se odredile. Za taj odnos bila je presudna nacionalna pripadnost. Dok je hrvatski dio tih struktura u ime nacionalnih interesa bio spreman podržati novu stvarnost i zanemariti činjenicu da je vodeća snaga u njezinu oblikovanju Komunistička partija Jugoslavije, idejni protivnik, talijanska strana, imala je dovoljno i nacionalnih i idejnih razloga da se prema toj stvarnosti postavi negatorski. Kooperativan odnos dijela hrvatskoga svećenstva nije uspio eliminirati ideološku matricu NOP-a, koja na Crkvu i njezine službenike stalno gleda ako ne kao na stvarne onda kao na moguće neprijatelje.

Ključne riječi: Katolička crkva, Narodnooslobodilački pokret, Istra, kleričke strukture, međunacionalni odnosi.

Uvod

Za anektirane nekadašnje austrijske posjede na svojoj istočnoj granici – grofovije Goricu i Gradišku, grad Trst s okolicom, dijelove Kranjske i Koruške, Istru s kvarnerskim otocima (osim otoka Krka) – Italija je još otprije, s jasnim teritorijalnim zahtjevom, upotrebljavala naziv Venezia-Giulia. U hrvatskoj i slovenskoj historiografiji kao “ekvivalent – ne i prijevod” talijanskoga naziva Venezia-Giulia redovito se rabi naziv Julijska krajina, pa će se taj naziv koristiti i u ovome radu.¹

¹ Franko DOTA, *Zaraćeno poraće. Konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre*, Zagreb, 2010., 7.-9.

Formalno-pravno, Julijska krajina, grad Zadar i dalmatinski otoci Lastovo i Palagruža pridruženi su Italiji Rapalskim mirovnim ugovorom potpisanim između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) i Kraljevine Italije 1920., a Rimskim ugovorom 1924. Kraljevina SHS prepustila je Italiji i tadašnji grad Rijeku, koji je odmah uključen u sastav Julijske Venecije.

Najveći dio nekadašnje austrijske pokrajine Istre, osim grada Muggie (Mija) koji je pripao provinciji Trst, Opatije i Matulja koji su ušli u sastav Kvarnerske provincije te Kastva koji je pripao Jugoslaviji, sačinjavao je provinciju Pulu. Na tom se prostoru nalazilo šest biskupija: Tršćanska i Koparska (sjeverozapadni i središnji dio Istre), Porečka i Pulska (jugozapadno područje Istre), Riječka (liburnijska Istra) te Zadarska nadbiskupija (otoci Cres i Lošinj).²

Talijanska je vlast, i ona građansko-liberalna i fašistička, primarnim zadatkom u novopripojenim krajevima smatrala rješavanje “slavenskoga pitanja”. A kako je put od potiskivanja do radikalne eliminacije hrvatske i slovenske većine na području Julijske krajine bio neizvediv bez udara po nacionalno-političkoj eliti, prvi su se na udaru našli istarski učitelji, svećenici i pravници. Prvi *fascio di combattimento*, osnovan 25. ožujka 1919. u Milanu, značio je početak fašističkoga pokreta. U svoje programske zadatke, uz ostalo, fašizam je stavio borbu protiv socijalista i komunista. U Istri (prvi *fasci* osnovani su 1920.) i čitavoj Julijskoj krajini fašizam je imao neke specifičnosti tzv. fašizma s granice. Jedna od tih specifičnosti naglašena je nacionalna isključivost u programu i radu. Svim sredstvima, a u prvome redu zastrašivanjem, prijetnjama i batinaњem, trebalo je onemogućiti svaki hrvatski i slovenski javni nacionalni izričaj. A onaj tko ne može javno izraziti svoj nacionalni identitet, taj zapravo i ne postoji. Vjerski obredi na staroslavenskome i hrvatskome jeziku nisu bili samo vjerske nego i javne nacionalne manifestacije, zbog čega su bili predmet napada talijanskih liberala u XIX. i početkom XX. stoljeća. Fašizam je te napade samo učinio još izravnijima i brutalnijima.³

Na području Julijske krajine u međuratnome razdoblju djelovale su tri ilegalne “slavenske” organizacije: “Narodno vijeće za Trst, Istru i Goricu”, “Hrvatska narodna organizacija” i “Tajna kršćansko-socijalna organizacija”. Cilj svih triju organizacija bio je oslobađanje Istre i čitave Julijske Venecije od fašističke okupacije i njihovo sjedinjenje s Kraljevinom Jugoslavijom.⁴ Zbog fašističke politike nasilne talijanizacije politička orijentacija hrvatskoga i slovenskoga svećenstva bila je prepoznatljiva po dosljednom protufašističkom i projugoslavenskom držanju. Neposredno nakon talijanske okupacije u Gorici je osnovan “Zbor svećenika sv. Pavla” – staleška organizacija hrvatskih i slovenskih svećenika na području Julijske Venecije. “Zbor” se početkom tridesetih godina

² Paolo PAROVEL, *Izbrisani identitet*, Pula, 1993., 12.

³ Darko DUKOVSKI, *Fašizam u Istri 1918.-1943.*, Pula, 1998., 41.-45.; Marina CATTARUZZA, *L' Italia e il confine orientale*, Bologna, 2007., 135.-146.; Ernest RADETIĆ, *Istra pod Italijom 1918.-1943.*, pretisak, Zagreb, 1944.

⁴ Mario MIKOLIĆ, *Istra 1941.-1947. Godine velikih preokreta*, Zagreb, 2003., 258.

udružio s kršćanskom socijalno-političkom organizacijom “Edinost” u “Tajnu kršćansko-socijalnu organizaciju”. Kao i druge dvije organizacije, i “Tajna kršćansko-socijalna organizacija” proračun je slala u Beograd, odakle joj je stizala pomoć Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije. Tajni antifašistički rad svećenika u Julijskoj krajini jedinstven je slučaj organiziranog antifašističkog nastupa klerika u Europi.⁵ Na drugoj je strani samo mali dio talijanskih svećenika otvoreno podržavao fašizam. Najveći je dio ostao politički pasivan. Njihovo popuštanje i kompromis u odnosu na fašistički režim bili su posljedica istoga odnosa vrha Crkve, što će rezultirati potpisivanjem Lateranskih ugovora između Svete Stolice i talijanske (fašističke) vlade 1929. godine.⁶

Kad je započeo Drugi svjetski rat, tim trima organizacijama, koje nastavljaju djelovati na prijeratnoj platformi, pridružuje se i NOP, čiji je cilj također oslobođenje Istre i njeno priključenje Jugoslaviji. Međutim NOP taj cilj, za razliku od spomenutih organizacija, ne namjerava ostvariti političkim, nego revolucionarnim sredstvima (oružanom borbom). Osim toga, NOP nije ustao protiv fašizma da bi se u Jugoslaviji vratila predratna situacija – na ruševinama monarhije trebalo je izgraditi Jugoslaviju kao federativnu republiku u čiji će sastav ući i dijelovi Jugoslavije koje je Italija okupirala nakon Prvoga svjetskog rata. Suprotnosti između NOP-a i spomenutih organizacija u pogledu načina ostvarenja oslobođenja i priključenja Istre Hrvatskoj imale su za posljedicu međusobno nepovjerenje i optuživanje. Zato ne susrećemo nikakve pokušaje suradnje među tim organizacijama.

Prve informacije o odnosu svećenika prema NOP-u

Božo Milanović, ugledni istarski svećenik, informacije o počecima partizanskoga pokreta dobivao je u vrijeme konfinacije u Bergamu.⁷ Sjećajući se tog vremena i tih informacija, Milanović napominje da je od samoga početka poticao istarske svećenike da budu u dobrim odnosima s partizanima. Vodstvu NOP-a preporučuje da, ako želi, istinitost tog njegova navoda može provjeriti kod Zvonimira Brumnića i Kazimira Paića, svećenika koji su uživali povjere-

⁵ Egon PELIKAN, *Tajno štetje prebivalstva v Julijskoj krajini leta 1933.*, Koper, 2002., 9.-10.

⁶ Ivan GRAH, “Crkvene i političke promjene u Istri 1945.-1947.”, *Dometi*, 7/1997., br. 7-12, 57.

⁷ Božo Milanović (Kringa, 1890. – Pazin, 1980.), svećenik tadašnje Tršćanske i Koparske biskupije. Kao bogoslov u Gorici upoznaje se s Mahničevim Hrvatskim katoličkim pokretom. Pred izbijanje Prvoga svjetskog rata priklanja se programu političkoga jugoslavenstva. Prozivke i pritisci zbog “slavenskoga nacionalizma” u doba austrijske vlasti, nakon talijanske okupacije te posebno po dolasku fašizma na vlast 1922. pretvaraju se u otvorene fizičke napade. Na nagovor biskupa, da bi izbjegao stalna maltretiranja, sklanja se u Trst. Ondje razvija bogatu kulturno-prosvjetnu djelatnost. Osumnjičen za “slavenski i iredentistički rad”, od 1941. do 1943. konfiniran je u Bergamu. Po završetku Drugoga svjetskog rata prihvaća suradnju s vodstvom NOP-a na realizaciji sjedinjenja Istre s maticom Hrvatskom, sna istarskih preporoditelja od XIX. stoljeća. Stipan TROGRLIĆ, *Mons. Božo Milanović, istarski svećenik (1890.-1980.)*, Zagreb, 2011., 300.-303.

nje istarskoga NOP-a.⁸ Prema sjećanju Zvonimira Brumnića, tada župnika u Tinjanu, Milanović mu je više puta pisao iz konfinacije:

U pismima je uvijek savjetovao da budemo s partizanima u dobrim odnosima. Oni su prvi organizatori protiv fašizma u Istri. On se nada da će ostvariti san preporoditelja Istre, biskupa Jurja Dobrile, o ravnopravnosti hrvatskog istarskog življa s Talijanima: u crkvi, u uredima u školi i posvuda. Isticao je velike žrtve partizana koje moramo cijeniti bez obzira na neke ideološke razlike, osobito isticane od nekih negativnih pojedinih elemenata. Isticao je nepravедnost duha kapitalizma u mnogočemu, te je zagovarao suradnju na narodnom polju. Pisao mi je da i zrno pšenice mora dosta trpjeti, dok ne sazrije i ne postane klas.⁹

Navedeni citat kao i Milanovićeva tvrdnja o njegovim simpatijama prema partizanskome pokretu odmah od njegovih početaka zahtijevaju kritički osvrt, i to barem iz dva razloga. Milanović svoj stav iznosi početkom 1944. u pismu u kojem se želi opravdati od optužbi koje je vodstvo NOP-a počelo iznositi protiv njega od listopada 1943. godine.¹⁰ S druge pak strane Brumnić svoja sjećanja piše gotovo pola stoljeća nakon događaja koje prikazuje. Iz perspektive trenutka u kojem piše i potrebe da opravda Milanovićevu suradnju s novom vlašću, izniklom u partizanskome pokretu, tu suradnju prebacuje u nešto ranije razdoblje nego što se ona stvarno dogodila. I sam suradnik te vlasti, iako se pred partizanskim prijetnjama morao skloniti u Bazovicu kod Trsta krajem 1943., optužen za razbijanje “jedinstvene fronte”, zbog pružanja pomoći popaljenim selima¹¹, Brumnić je zapravo nastojao dokazati svoju dosljednost u podršci NOP-u i “narodnoj vlasti”, odnosno neopravdanost optužbi na njegov i Milanovićev račun. Osta je nejasno tko su pojedini negativni elementi o kojima Milanović piše.¹²

Na opreznost prema Brumnićevim subjektivnim iskazima upozorava i pismo mons. Ivana Graha Brumniću u kojem ga poziva da otvoreno i jasno progovori o “partizanskoj epopeji”.¹³ Nažalost, Brumnić je ostao zakopčan u svojoj

⁸ Milanovićevo pismo vodstvu NOP-a, Trst, 2. siječnja 1944. Navedeno prema: Dušan DIMI- NIĆ, *Istra u partizanskom notesu*, Pula, 1968., 168.

⁹ Arhiv Istarskoga književnog društva “Juraj Dobrila” (dalje: AIKD), Osobni fond Zvonimira Brumnića (dalje: OF Brumnić), sv. V., Bilješka o Boži Milanoviću, Lovrečica, 10. prosinca 1988.

¹⁰ Petar STRČIĆ, “Referat dra Olega Mandića ZAVNOH-u o putovanju Istrom (na početku 1944.)”, *Historijski zbornik*, 21-22/1968.-1969., 433.; ISTI, “Izvyještaj Marka Belinića o Istri kra- jem 1943. godine”, *Historija radničkog pokreta, NOR-a i socijalističke revolucije u Istri, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru*, 1/1978., br. 1, 273.-274.; Antun GIRON, “Prilog proučavanju uloge svećenika u NOP-u Istre”, u: *Narodi ostaju, režimi se mijenjaju. Zbornik radova*, ur. Ilija Jakovlje- vić, Pazin, 2010., 95.-102.

¹¹ A. GIRON, “Prilog proučavanju uloge svećenika”, 96.; Marcel KREBEL, “Zvonimir Brumnić, župnik u Tinjanu od 1940. do 1945. godine”, u: *Tinjanski zbornik*, ur. Josip Šiklič, Tinjan, 2005., 257.-258.

¹² S. TROGRLIĆ, *n. dj.*, 109.

¹³ AIKD, OF Brumnić, sv. VII., Pismo Ivana Graha, župnika u Ližnjanu Z. Brumniću, Ližnjan, 27. veljače 1989.

ocjeni nekih zbivanja, o kojima je imao pouzdane informacije, a koje bi određena nagađanja, općenito o NOP-u u Istri i odnosu istarskih svećenika prema NOP-u, najvjerojatnije otklonila. Zato je odgovor na pitanje odnosa istarskoga svećenstva prema NOP-u ostao osiromašen za značajno svjedočanstvo iz prve ruke.¹⁴

Teško je naime vjerovati da se oprezni Milanović, koji je uz to pripadao “Tajnoj kršćansko-socijalnoj organizaciji”, odmah priklonio revolucionarnom pokretu, pa makar mu nacionalni program toga pokreta bio blizak, tim više što se sve do potkraj rata vjerovalo da se pitanje priključenja Istre matici Hrvatskoj može riješiti i mimo NOP-a. Na jednom mjestu Milanović jasno piše: “Svećenicima, koji su iz Istre obavještavali o tadanjim prilikama i djelovanju partizana pisao sam neka računaju na to da partizanstvo nije nacionalistički nego komunistički pokret, premda pojedini rukovodioci osjećaju vjerojatno, uslijed svoga odgoja, također nacionalno i da smo mi prema njihovoj novoj naoružanoj organizaciji nemoćni, iako imamo narod uza se.”¹⁵

Sve to upućuje na potrebu drukčijeg pristupa u traženju odgovora na pitanje kakav je bio odnos istarskoga hrvatskog svećenstva prema NOP-u. Kontradikcije u iskazima samoga Milanovića o njegovu odnosu prema NOP-u, od onog o bezrezervnoj podršci partizanskom pokretu iznesenog u pismima Brumniću i predstavnicima NOP-a do kritičkog upozorenja svećenicima da se radi ne o nacionalnom nego o komunističkom pokretu, moguće je razumjeti u kontekstu trenutka u kojima su nastale. Bliže stvarnom odnosu čini nam se kritičko postavljanje prema NOP-u, dok je onaj bezrezervno suradnički iskaz dan za potrebe trenutka i otklanjanje optužbi. U novijim radovima hrvatske historiografije nastoji se upozoriti na složenost ovoga pitanja i potrebu novog promišljanja o odnosu hrvatskih kleričkih struktura prema istarskome NOP-u.¹⁶

Jednostrano crno-bijelo prikazivanje bilo je s jedne strane posljedica prihvaćanja izvještaja službenih dokumenata partijsko-obavještajne provenijencije kao pouzdanih povijesnih činjenica, a s druge ideološko-političkoga pritiska koji, u pravilu, nije dopuštao da se o pitanju uloge svećenika u istarskome NOP-u piše mimo zadanih “marksističko-lenjinističkih kanona”. Zato nam se najvjerodostojnijim čini mišljenje da se najveći dio svećenika, slijedeći upute svojih biskupa¹⁷, držao po strani od ratnih sukoba i previranja. Suočeni s pat-

¹⁴ S. TROGRLIĆ, *n. dj.*, 109.

¹⁵ Božo MILANOVIĆ, *Istra u 20. stoljeću*, knj. 2., Pazin, 1996., 103.

¹⁶ Ivan GRAH, *Istarska Crkva u ratnom vihoru (1943.-1945.)*, 2. izdanje, Pazin, 1998.; A. GIRON, “Prilog proučavanju uloge svećenika”, 84.-103.; M. MIKOLIĆ, *Istra 1941.-1947.*, 257.-276.; Darko DUKOVSKI, *Rat i mir istarski. Model povijesne prijelomnice (1943.-1955.)*, Pula, s. a., 58.-65.

¹⁷ U proglasu-pozivu sebi i svećenicima 1. kolovoza 1943., predviđajući velike vojno-političke događaje, tršćansko-koparski biskup Santin bio je jasan: “(...) da se ne bavimo politikom nego da propovijedamo ljubav, slogu, oprostjenje. Do sada smo branili pravdu, svrstavali smo se sa slabima i potlačenima, izloženima opasnosti. Nastavimo! Budimo jedinstveni. Ništa bez biskupa, naročito u ovom vremenu. Što god se bude dogodilo, odgovornost za odlučivanje pripada biskupu.” *Bollettino diocesano delle diocesi di unite Trieste e Capodistria*, br. 5, Trieste, 1943.,

njama i stradanjima svojih vjernika, nastojali su im pomoći bez obzira na njihovo političko opredjeljenje. Ako su pomagali partizanskim simpatizerima ili informirali partizane o kretanju fašističkih ili nacističkih postrojbi, ovi su ih optuživali za suradnju s partizanima, a kad bi se dogodilo da su zahvaljujući svom utjecaju i poznavanju jezika spasili selo od fašističke ili nacističke odmazde, iz redova NOP-a brzo je stizala optužba za “protunarodno djelovanje”, “suradnju s okupatorom”, a skovana je i nova riječ “klerofašističke snage” kao izraz za najreakcionarnije snage u povijesti. Neutralno djelovanje svećenika na načelima kršćanskoga humanizma smetalo je “i jednima i drugima i trećima”:¹⁸ spašavanje ugroženih života i pružanje kršćanske utjehe svakomu tko je to trebao ili tražio, bez obzira na njegovo političko uvjerenje, u vremenu rigidnih političkih stajališta i pogleda preko nišanske cijevi nužno je izazivalo nepovjerenje prema svećenicima kao suradnicima “naših neprijatelja”.

Kontakti predstavnika NOP-a s istarskim hrvatskim svećenicima do kapitulacije Italije

Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), kao rukovodeća politička snaga NOP-a, od samog početka oružanoga otpora njemačkoj i talijanskoj okupaciji u svoj je program oslobođenja uključila i Istru te je radi toga onamo slala “agente” koji su radili na stvaranju partijskih ćelija i podizanju ustanka. Partijskim aktivistima od početka je bila poznata antifašistička orijentacija hrvatskoga i slovenskoga svećenstva. Računajući da idejno-svjetonazorske razlike treba zanemariti u ime nacionalnih interesa, već u proljeće 1942. jedan od prvih organizatora NOP-a u Istri Ljubo Drndić sastao se s tinjanskim župnikom Zvonimirom Brumnićem. Sastanak je organizirala i pripremila pazinska partijska organizacija. I Drndić i Brumnić bili su svjesni da je to susret različitih svjetova, ali isto tako potrebe i mogućnosti suradnje tih svjetova na temelju zajedničkoga antifašističkog opredjeljenja i težnje za nacionalnim oslobođenjem istarskih Hrvata. Zato je Drndić slobodno pitao Brumnića na koje se svećenike NOP u Istri može osloniti. Brumnić je poimence spomenuo Josipa Pavlišića iz Gologorice, Srečka Štifačića iz Sovinjaka, Leopolda Jurcu iz Trviža, Ivana Galla iz Kaldira, Milivoja Barakovića iz Kašćerge i Božu Milanovića, koga su fašisti konfinirali u Bergamo.¹⁹

O kasnijim susretima s Brumnićem i kaldirskim župnikom Ivanom Gallom Drndić je zapisao: “Bilo je razumljivo da se u toku jednog razgovora sa svećeni-

91.-92. U istom su pravcu i mnogi Santinovi pozivi i pisma 1942./43. godine. Sergio GALIMBERTI, *Antonio Santin. Testimonianze dal archivio privato*, Trieste, 1996., 73.-79. Porečko-pulski biskup Raffaele Radossi svojim je držanjem po strani od dnevno-političkih zbivanja, ne komentirajući ni najstrašnije događaje u službenome glasilu biskupije, na isti stav poticao i svoje svećenike. Antonietta CORSI, *Ricordo del vescovo mons. Raffaele Radossi*, Trieste, s. a., 18.-26.

¹⁸ I. GRAH, *Istarska Crkva*, 142.

¹⁹ Ljubo DRNDIĆ, *Oružje i sloboda Istre 1941.-1943.*, Zagreb, 1978., 75.-78.

ma Brumničem i Galom nisu mogle otkloniti sve sumnje i predrasude. Međutim, bilo je osnovno steći međusobno povjerenje i otvoriti put suradnji. Po svojoj ideološkoj opredijeljenosti i pogledima na svijet hrvatski svećenici Istre bili su protivnici komunizma. Plašili su se u biti Sovjetskog Saveza i crvenih zastava. Bili su provjereni antifašisti, ali za njih ni komunizam nije bio prihvatljiv. Međutim, u oslobodilačkom ratu protiv nacifašizma nije bila riječ o komunizmu, već o tome da se svlada nacifašizam, taj najokrutniji neprijatelj čovječanstva. Ateisti i pobožni ljudi morali su zbog toga nalaziti zajednički jezik i zajedničko antifašističko borbena stajalište, bez obzira na razlike koje su među njima postojale i koje su u toku NOB-a povremeno izazivale krize, rasprave i oštre konfrontacije. To je tada i učinjeno, prve barijere su svladane, i za početak je to bilo dovoljno i značajno.²⁰

Navedeno Drndićevo zapažanje višestruko je zanimljivo. Predrasude i nepovjerenje, i onda kad su se uspostavljali kontakti i ostvarivala suradnja, bili su konstanta u odnosima vodstva NOP-a te hrvatskoga i slovenskoga svećenstva u Istri. Upućenost jednih na druge u borbi protiv fašizma i za ostvarenje nacionalnoga programa rijetko je uspijevala maknuti idejne razlike. Svjesno ili nesvjesno, bilo je prisutno shvaćanje da ona druga strana ne nastupa iskreno i da ima rezervnu varijantu. No, unatoč tomu, od jeseni 1943., tj. od “Rommelove ofenzive”, pa sve do kraja 1944. unutar vodstva NOP-a prevladava pozitivan odnos prema svećenicima. Na to je sigurno utjecalo veliko ljudsko i materijalno stradanje za “Rommelove ofenzive”. Zajednička tragedija i potreba rješavanja konkretnih pitanja potisnula je ideološke razlike u drugi plan.

Kako je sve do kapitulacije Italije NOP marginalna pojava u istarskoj stvarnosti, pitanje njegova odnosa prema Katoličkoj crkvi više je načelne nego praktične naravi. Pred kapitulaciju Italije u Istru dolaze tzv. terenci, članovi KP, sa zadatkom da ustroje partizanske jedinice i organiziraju ustanak. Znajući za ugled i utjecaj svećenika kod običnog puka, stupaju u kontakt sa svećenicima kako bi ih oni povezali s narodnjacima – uglednim i poznatim nacionalnim djelatnicima. U tim susretima, i sa svećenicima i s narodnjacima, umjesto klasno-revolucionarne retorike u prvi plan stavljaju govor o nacionalnome oslobođenju. Bili su naime svjesni da je mobilizacija istarskih Hrvata i Slovenaca moguća na jasnom isticanju rješavanja nacionalnoga pitanja, a nikako na marksističko-lenjinističkome revolucionarnom govoru. No kako su rukovođeu strukturu NOP-a u Istri, kao uostalom i u čitavoj ondašnjoj Jugoslaviji, činili komunistički radikali, čiji je mentalni sklop funkcionirao na principu idejne čistoće, tj. potrebe razračunavanja s idejnim i klasnim neprijateljem, njihova je otvorenost prema svećenicima i narodnjacima najčešće bila samo taktički potez.²¹

²⁰ Isto, 81.

²¹ Autor ovoga teksta u dva je navrata (u prosincu 1996. i lipnju 1997.) razgovarao s pok. Stanom Macukom, tadašnjim bužetskim župnikom u miru. Kao svjedok ratnih i poratnih zbivanja na Bužetini, vlč. Macuka spomenuo je veoma zanimljiv događaj nakon što su partizani u rujnu nakratko preuzeli vlast u Istri. Pred hotelom u Buzetu postrojili su “narodne neprijatelje”, među kojima se nalazio i jedan svećenik. Partizanski sektaš Nikola Čehić tom je prilikom rekao: “Pustite svećenike, s njima ćemo se obračunati kasnije.” Isti se Čehić, u povlačenju pred njemačkom

Negativan odnos prema svećenicima susrećemo u izvještaju Ivana Motike iz svibnja 1943. poslanom Silviju Mileniću-Lovri, delegatu Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske (OK KPH) za Hrvatsko primorje. Što je u tom izvještaju fiktivno-propagandno a što stvarno, teško je razabrati. Motika naime tvrdi da neki svećenici predvode pokušaje stvaranja organizacije slične “beloj gardi” koja bi se trebala suprotstaviti NOP-u. Prema Motikinom mišljenju, iza svega stoji Vatikan, što se da iščitati i iz navodnog boravka dvojice svećenika pred Uskrs, otprilike mjesec dana prije što nego je Motika pisao izvještaj, na području s kojega ga šalje. Svećenici su upozoravali seljake da ne vjeruju partizanima jer je o poslijeratnoj sudbini Istre ionako odlučeno na drugome mjestu.²²

Koliko je to bilo moguće, svećenike su nastojali iskoristiti za dnevno-političke potrebe. *Glas Istre – glas istine, borbe i slobode*, glasilo NOP-a u Istri pokrenuto u kolovozu 1943. radi mobilizacije svih zdravih narodnih snaga u narodnooslobodilačku borbu, već u trećem broju donosi dopis nekog anonimnog svećenika (potpisan kao “N. N.”). Autor uz *hommage* svećeniku Šimi Milanoviću, koga su ubili Nijemci, koristi priliku da izrazi zadovoljstvo što nova (partizanska) vlast poštuje svećenike i slobodu.²³ S obzirom na to da dopis nije potpisan, najvjerojatnije se radilo o promidžbi radi dobivanja kredibiliteta kod naroda, najvećim dijelom privrženog Crkvi.

Katolička crkva i istarski NOP nakon kapitulacije Italije

Istarski biskupi Antonio Santin i Raffaele Radossi bili su po nacionalnosti Talijani, što se nikako ne smije izgubiti iz vida kad se govori o njihovoj nacionalno-političkoj orijentaciji u ratnom i poratnom vremenu. Santin, svećenik Porečko-pulske biskupije, rođeni Rovinjčan, nakon pet godina provedenih na mjestu riječkoga biskupa imenovan je 1938. tršćansko-koparskim biskupom. Normalizacija odnosa između fašističkoga režima i crkvene vlasti na području Tršćansko-koparske biskupije bila je ne samo posljedica potpisivanja Lateranskih ugovora između Mussolinijeve vlade i Svete Stolice²⁴ ili “približavanja srednjih talijanskih slojeva Crkvi i davanja Crkvi važne uloge u lokalnoj zajednici”²⁵ nego i

---

protuofenzivom, našao u društvu s Marcelom Klarićem, poznatim narodnjakom koji je pod Italijom robijao zbog svoga hrvatstva. Bez ikakva povoda Čehić je pripremio Klariću: “Tebe ćemo ubiti jer si narodnjak, a nisi komunista.” I zaista, Klarić je nakon rata likvidiran.

²² M. MIKOLIĆ, *Istra 1941.-1947.*, 264.

²³ N. N., “Slava narodnom svećeniku Milanoviću”, *Glas Istre* (Pula), br. 3, prosinac 1943., 2.

²⁴ Lateranski su ugovori potpisani 11. veljače 1929. godine. Sastoje se od tri dijela: Ugovora, Konkordata i Financijske konvencije. Ugovor potvrđuje osnivanje Države grada Vatikana, katolička vjera proglašava se državnom vjerom. Konkordatom je precizirana nadležnost Crkve i države u vjerskim pitanjima, utvrđuje se uvođenje katoličkoga vjeronauka u javne škole, a Financijska konvencija precizira svotu koju će Sveta Stolica dobivati od države kao nadoknadu. Guido ZAGHENI, *L'età contemporanea. Corso di storia della Chiesa*, Milano, 1996., 261.-262.

²⁵ Paolo BLASINA, *Vescovo e clero nella diocesi di Trieste-Capodistria*, Trieste, 1993., 14.

osobnog Santinova zauzimanja.²⁶ Godine 1942., nakon smrti Trifuna Pederzollija, za porečko-pulskoga biskupa imenovan je Raffaele Radossi, franjevac konventualac s Cresa. Rođen je u hrvatskoj obitelji Radoslović. Majka mu navodno nije ni poznavala talijanski,²⁷ u kući se, znači, govorilo hrvatski. Tijekom školovanja na talijanskim crkvenim učilištima Radossi se priklonio talijanskom nacionalnom krugu, što će jasno izraziti i promjenom prezimena.²⁸ Ne raspoložemo informacijama o njegovu odnosu prema fašizmu u međuratnome razdoblju.

Što se pak tiče njihova odnosa prema NOP-u, u kojem vodstvo preuzimaju komunistički kadrovi, on je dobrim dijelom bio određen enciklikom pape Pija XI. *Divini Redemptoris* iz 1937. godine. Enciklika naime s jedne strane osuđuje unutrašnju iskvarenost komunizma zato što se proglašava teorijom spasenja čovjeka (“nije dopuštena suradnja s komunizmom, na bilo kojem području, onima koji žele spasiti kršćansku civilizaciju”), a s druge strane upućuje na potrebu borbe protiv komunizma, pri čemu se kao najefikasnije sredstvo preporučuje obnova javnoga i privatnoga života na evanđeoskim načelima.²⁹

U turbulentnim vremenima, pred kapitulaciju Italije, dok vodstvo NOP-a provodi opću mobilizaciju, tršćansko-koparski biskup Santin piše posebno pastirsko pismo “slavenskim”, posebno talijanskim vjernicima. U onom naslovljenom “Slavenima” biskup izražava zabrinutost zbog bijega mladih u partizanske jedinice. “Pristajući uz pokret (misli se na partizanski pokret, op. S. T.) koji je po samoj svojoj prirodi ateistički, izloženi svakoj vrsti opasnosti, posebno onoj da opravdaju zločin, što će biti s njihovim savješću, njihovom vjerom i njihovom budućnošću?” Što se tiče borbe za socijalnu pravdu, toliko naglašavanu u partizanskoj propagandi, Santin ističe kako Crkva ne samo da nema ništa protiv toga nego se i sama zauzima za više socijalne pravde. Ali isto tako smatra da treba uistinu biti slijep da bi se povjerovalo da će se ta pravda ostvariti na putu koji je zacrtao partizanski pokret. Strahujući od svega onoga što rat može donijeti, Santin je pozvao slavenske vjernike na “ljubav i oprostjenje” jer Bog je htio da razni narodi, jezici i kulture žive na istome prostoru. U ime budućnosti, u kojoj će morati dijeliti sudbinu s drugim narodima, Santin poziva svoje vjernike “slavenske nacionalnosti” neka daju prostora toleranciji, koja je kršćanski poklad i visoki doseg civilizacije.³⁰

²⁶ Noviji historiografski radovi prikazuju različite, često suprotstavljene “povijesne narative” o biskupu Santinu, usp. Marko MEDVED, “Historiografske podjele oko biskupa Santina”, *Histria*, 1/2011., br. 1, 113.-135., te nastoje biskupovo riječko razdoblje smjestiti u prostor i vrijeme, bez nacionalnih ili ideoloških predrasuda i stereotipa. ISTI, “Riječki biskup Antonio Santin (1933.-1938.)”, *Croatica Christiana Periodica*, 31/2012., br. 70, 117.-143.

²⁷ Autor je informaciju čuo od blagopokojnoga Ivana Graha.

²⁸ I. GRAH, *Istarska Crkva*, 118.

²⁹ G. ZAGHENI, *n. dj.*, 277.-278.

³⁰ Archivio privato Anronio Santin (dalje: APAS), 11/II/5/nn, Lettera pastorale del vescovo agli Slavi, Testo manoscritto, Trieste primo venerdì di settembre 1943. Navedeno prema: S. GALIMBERTI, *n. dj.*, 288.

Pozivajući se na pismo upućeno “slavenskim vjernicima”, Santin u onom namijenjenom talijanskim vjernicima, sadržajno dosta kraćem od onoga upućenog slavenskim vjernicima, također govori o potrebi tolerancije i kršćanske ljubavi među različitim narodima. Priznaje nepravde počinjene prema “Slavenima” koje su ih dovele do slijepe i brutalne osvete u kojoj su stradali mnogi nevini. Kao biskup ne želi optuživati sinove bilo jednog bilo drugog naroda, nego im uputiti poziv na mir i pomirenje. A da bi se uspostavio miran suživot, potrebno je, u ime budućnosti, pokajati se za greške i staviti se na put pravde, koja mora za sve biti jednaka.³¹

Vijest o kapitulaciji Italije izazvala je spontani općenarodni ustanak tijekom kojeg je čitava Istra, osim Pule, za samo pet dana (do 13. rujna 1943.) oslobođena od fašističke vlasti. Nasuprot uobičajenom mišljenju o dobro pripremljenom i organiziranom ustanku, novija istraživanja pokazuju da vodstvo NOP-a nije ni znalo ni moglo usmjeravati antifašistički otpor u Istri u rujnu 1943., pa su lokalni rukovodioci, i sami iznenađeni silinom narodnoga otpora, nastojali usmjeriti narodni otpor i stvoriti vojne i političke temelje za novonastalo stanje.³² U situaciji improvizacije i spontanosti, kad je sve ovisilo o pojedincima na terenu, događale su se i odmazde “(...) nad fašistima ili onima koje je pučanstvo takvima držalo, zbog čega su stradali i nevini ljudi samo zbog toga što su bili imućniji ili ugledniji, ili odnarođeni Hrvati koji su se javno isticali kao Talijani. Kod nas se o tome vrlo malo pisalo, a znanstveno se nije istraživalo.³³ No, u Italiji je na tu temu dosta pisano. Zbog nedostatka ili nama nedostupnih pisanih izvora teško bi bilo objektivno suditi o svakom pojedinom slučaju ili grupi, tj. da li je čistka vršena mimo politike i ideologije ili pak zbog najniže strasti osvete”³⁴

Jedna od prvih žrtava obračuna s neistomišljenicima bio je Angelo Tarticchio, župnik u Rovinjskome Selu. Odmah po kapitulaciji Italije odveden je u pazinski Kaštel, gdje je po kratkom postupku osuđen na smrt i bačen u jamu Baškoti na Lindarščini.³⁵ Iznakaženo i osakaćeno Tarticchijevo tijelo, izvađeno iz jame krajem rujna, upućuje na osobnu osvetu i mržnju onih koji su ga ubili.³⁶ Inače o Tarticchijevo djelovanju u Rovinjskome Selu postoje dvije dijametralne ocjene. Dok je za svoje sunarodnjake jedan od znamenitijih ljudi svoje rodne župe Galižana, ubijen “in odium fidei – iz mržnje prema vjeri”,³⁷ za hrvatsku historiografiju i memoaristiku Tarticchio je čovjek sklon ovozemaljskim užicima, neprimjerenim svećeniku. Pod maskom pastoralne skrbi večer-

³¹ *Isto*, 289.

³² M. MIKOLIĆ, *Istra 1941.-1947.*, 89.-96.

³³ *Isto*, 96.

³⁴ *Isto*.

³⁵ I. GRAH, *Istarska Crkva*, 67.

³⁶ Prema nekim autorima, don Tarticchio je bio gol, na glavi je imao trnovu krunu, a u ustima genitalije. Flammino ROCCHI, *Lesodo dei Giuliani, Fiumani, e Dalmati*, Roma, 1970., 92.

³⁷ Giordano TARTICCHIO, *Ricordi di Gallezano*, Pordenone, 1968., 166.

nje šetnje kroz selo koristi da kontrolira svoje župljane, sumnjivce prijavljuje talijanskoj tajnoj policiji (OVRA-i), čiji je revni suradnik i službenik bio.³⁸ Zato Milan Iskra, partizanski dužnosnik, spominje da je narod, navodno, pozdravio odluku Narodnoga suda u Pazinu o smrtnoj presudi Tarticchiju.³⁹ Smrtnu presudu Narodnoga suda u Pazinu spominju i drugi autori.⁴⁰ Prozivanje Tarticchija zbog otvorene suradnje s fašističkim režimom imalo je za cilj opravdati smrtnu presudu i njezino izvršenje.

Župnik u Kašteliru don Luigi Pellin kapitulaciju Italije i brzo preuzimanje vlasti od strane NOP-a u Istri prokomentirao je riječima: “La stella rossa non vincera – Crvena zvijezda neće pobijediti!” Domaći partizani odmah su ga uhitili i strpali u neki podrum u Poreču, odakle je trebao biti prebačen u pazinski Kaštel. Strahujući da bi Pellin mogao doživjeti istu sudbinu kao i Tarticchio, Zvonimir Brumnić, župnik u Tinjanu, intervenirao je za njega kod Joakima Rakovca, predsjednika Oblasnoga NOO-a. Rakovac je preko Brumnića poručio biskupu Radossiju da Pellina odmah izbavi iz zatvora jer već sutra može biti kasno. Kad je biskup došao, Rakovac je naredio da Pellina dovedu iz podruma u njegov ured. Ondje ga je biskup preuzeo, ukrcao u svoj automobil i, po Rakovčevoj preporuci, odmah odveo u Trst.⁴¹

Svećenici su bili žrtve ne samo partizanskoga terora, za vrijeme njihove kratkotrajne vlasti u rujnu 1943., nego i njemačke odmazde tijekom “Romme-love ofenzive” u Istri u rujnu i listopadu 1943. godine. Župnik u Slumu Šime Milanović stradao je kao žrtva vlastite naivnosti i neopreznosti. Milanović je nakon kapitulacije Italije morao izručiti motor “Guzzi” partizanima. Ovi su odmah s motora skinuli registarske oznake i na motor nalijepili simbol partizanskoga pokreta – crvenu zvijezdu petokraku. Milanović je motor poslije pronašao i nastavio ga koristiti ne vodeći računa o novom znakovlju na njemu. Tako je 2. listopada 1943. sa sakristanom krenuo u Buzet. Na glavnoj cesti prema Buzetu naišao je na njemački tenk koji je ostao u kvaru. Dok se posada mučila oko popravka, zapovjednik je čuvao stražu. Zatečen susretom s Nijemcima, Milanović je ugasio motor i na zapovjednikov znak, ostavivši motor, zajedno sa sakristanom krenuo prema tenku. Zapovjednik je nakon kraćeg razgovora s Milanovićem zatražio da prošeću do motora. Ugledavši na motoru zvijezdu petokraku, Nijemac je uputio nekoliko oštrih riječi Milanoviću i, ne čekajući objašnjenje, ispalio hitac u glavu nesretnoga svećenika. Sakristan je, čuvši pucanj, instinktivno skočio s ceste i niz strminu pobjegao u šumu i tako se spasio. Poslije su Nijemci pokušali uvjeriti laniškoga župnika i dekana Josipa Aničića da su kod Milanovića u torbi pronašli nekoliko bombi.⁴² Milanovićevu

³⁸ Vjekoslav BRATULIĆ, *Rovinjsko selo*, Zagreb, 1959., 87.-88.

³⁹ Milan ISKRA, “Rujanski dani Rovinjskoga Sela”, *Pazinski memorijal*, br. 12, Pazin, 1978., 237.-242.

⁴⁰ Pietro RENSI, *Cinque anni sotto i comunisti titini*, Trento, 1960., 12.

⁴¹ Ivan GRAH, *Udarit ću pastira. Sudbina nekih crkvenih djelatnika od 1940. do 1990. na području današnje Porečke i Pulske biskupije*, Pazin, 2009., 32.

⁴² I. GRAH, *Istarska Crkva*, 73.-74.

smrt iskoristila je partizanska propaganda. Za nju je Milanović iznimna pojava među istarskim svećenicima: od početka ustanka podržavao je komuniste jer, kako je sam priznao, jedino oni znaju dizati revoluciju, a svoju privrženost revoluciji potvrdio je i time što je u trenutku pogibije na glavi imao kapu partizanku.⁴³

Tijekom njemačke operacije “rastrelamenta”, čišćenja terena, strahujući od odmazde, u pazinski franjevački samostan Venecijanske provincije sv. Antuna sklonilo se mnogo žena s djecom. Pripadnici njemačke vojske po ulasku u Pazin posjetili su samostan jer im je najvjerojatnije bilo javljeno da se u njemu skrivaju partizani. Zatekavši samostanska i crkvena vrata zatvorena, počeli su vikati i lupati. Fra Emanuel Ongaro sišao je iz sobe da im otvori vrata i posvjedoči da su stanovnici samostana nevini. No čim se pojavio na vratima, pokosila ga je strojica njemačkoga vojnika.⁴⁴

Njemački napad na Istru, poznat i kao “Rommelova ofenziva”, započeo je 11. rujna, a završio 10. listopada 1943. godine. U tom su vremenu njemačke snage, koje su prodirale u Istru sa sjevera, sa zaposjednutih slovenskih teritorija, uspjele umjesto talijanske vlasti uspostaviti njemačku okupacijsku vlast. Prema njemačkim izvorima, partizanske su jedinice tijekom operacije pretrpjele velike gubitke – 4096 poginulih i 6850 zarobljenih.⁴⁵ Ti se podaci smatraju preuveličanim – pouzdanijim se čine oni o 3000 poginulih, od čega je 2500 bilo u partizanskim postrojbama.⁴⁶

O traumatičnim i tragičnim zbivanjima od početka rujna 1943., tj. od kapitulacije Italije, pa do početka listopada 1943., tj. njemačke ofenzive protiv NOP-a u Istri, biskup Santin izvijestio je papu Pija XII. Santinovo viđenje zbivanja višestruko je veoma zanimljivo. Za njega je partizanski pokret imao dvije osnovne tendencije: komunističku i nacionalističko-slavensku. Partizanske jedinice naziva tzv. partizanskom vojskom čiju jezgru čine slavenski komunisti izvan Istre. Njima je pošlo za rukom uvući u pokret domaće slavensko stanovništvo, neke Talijane, pa čak i žene. Prema biskupovu mišljenju, koje teško može izdržati ozbiljnu povijesnu kritiku, partizanski je pokret “bez duše, na umjetan način montiran i dobrim dijelom potican nasiljem”.⁴⁷ Biskupovo opažanje ustvari je preslika liberalnih stereotipa iz XIX. stoljeća koji u svim nacionalnim nastojanjima istarskih Hrvata i Slovenaca vide uvoz iz slavenskoga susjedstva.

U drugim svojim navodima Santin je bliži istini. Iako slabo naoružani, s nesposobnim rukovodstvom, na brzinu okupljeni partizani vjerovali su da se mogu suprotstaviti moćnijem njemačkom neprijatelju, što je dovelo do nje-

⁴³ Zvane ČRNJA, *Obećana zemlja*, Pula, 1978., 56.-60.

⁴⁴ I. GRAH, *Istarska Crkva*, 74.-75.

⁴⁵ Antun GIRON, *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*, Rijeka, 2004., 217.

⁴⁶ D. DUKOVSKI, *Rat i mir istarski*, 121.

⁴⁷ APAS, 1/I/nn. 19-20 e ACVT 930/1943, Relazione del vescovo al papa su avvenimenti nella diocesi, Testo manoscritto, 14. ottobre 1943., prema: S. GALIMBERTI, *n. dj.*, 290.

mačke odmazde u kojoj je stradalo na tisuće ljudi, sela su popaljena, a gradovi porušeni. Svećenici su ostali uz narod da bi ga tješili i spriječili još veće zlo.⁴⁸

Za razliku od tršćansko-koparskoga biskupa Santina, koji je javno iznosio svoje viđenje istarske situacije nakon kapitulacije Italije, porečko-pulski biskup Raffaele Radossi nije se javno očitovao o vojnim i političkim zbivanjima. Išao je u pastoralne pohode pojedinim župama, razgovarao sa svećenicima, zauzimao se za uhićene župljane i svećenike. U dnevniku rada biskup Radossi je zabilježio da se 22. rujna 1943. službeno sastao s predstavnicima vlasti u Pazinu. Ne znajući da je nad župnikom Rovinjskoga Sela Angelom Tarticchijem već izvršena kazna, biskup je došao u Pazin da bi isposlovao njegovo oslobađanje iz pazinskoga Kaštela, sabirnoga mjesta odakle su noću “autobusom smrti” osuđenici odvođeni i likvidirani. U razgovorima sa službenicima Radossi je doznao da se u Kaštelu nalaze don Camillo Ammirati, njegova šogorica i nećakinja, koje su nakon Ammiratijeva uhićenja izrazile želju da ga slijede na njegovu putu “na obavijesni razgovor”, kako mu je bilo rečeno prilikom uhićenja. Ammiratiju, župniku u Šišanu (kraj Pule), stavljalo se na dušu da je odbio voditi pogrebne obrede za četvoricu svojih župljana iz sela Jadreški koje su Nijemci ubili nakon sukoba s partizanima 17. rujna 1943. godine. Strahujući od moguće njemačke odmazde, Ammirati je odbio crkveni sprovod za ubijene, što je jedini takav slučaj u istarskoj ratnoj drami 1943.–1945. godine.⁴⁹ Biskup je uspio isposlovati puštanje na slobodu Ammiratija, njegove nećakinje i šogorice. Sam ih je biskup svojim automobilom odvezao u Pulu, gdje je u međuvremenu uspostavljena njemačka vlast.⁵⁰ Do odlaska u Albo Veneto kod Trevisa pred Božić 1943. don Camillo je živio u Puli, izdržavajući se od pomoći od 100 lira koju mu je, iz zaklade biskupa Flappa, odobrio biskup Radossi.⁵¹

Na misi zadušnici za 24 Porečana čija su tijela izvađena iz jame kod Vineža (Labin), u porečkoj bazilici 1. studenoga 1943. Radossi je, osvrnuvši se na obećanja i jamstva partizanske komande, s gorčinom primijetio: “Današnja kruta stvarnost pokazuje da sam strašno duboko bio prevaren.” U to su ga svakodnevno uvjeravale nove žrtve vađene iz istarskih fojbi-jama. U porečkoj Eufrazijani predvodio je pogrebne obrede za devetoricu Porečana bačenih u jamu kod Tinjana.⁵²

Bez obzira na sudjelovanje svećenika na poznatome sastanku predstavnika svih slojeva istarskoga društva 26. rujna 1943. u Pazinu te izbor trojice svećenika – Srećka Štifanića, Zvonimira Brumnića i Josipa Pavlišića – u Privremeni Izvršni odbor Narodnooslobodilačkog odbora (NOO) za Istru, nepovjerenje

⁴⁸ *Isto.*

⁴⁹ I. GRAH, *Istarska Crkva*, 84.-86.

⁵⁰ Do svoga odlaska u Albo Veneto kod Trevisa pred Božić 1943. don Camillo je živio u Puli izdržavajući se od pomoći od 100 lira koju mu je, iz zaklade biskupa Flappa, odobrio biskup Radossi. *Isto*, 86.-87.

⁵¹ *Isto.*

⁵² Gaetano LA PERNA, *Pola, Istria, Fiume 1943.-1945.*, Milano, 1990., 171.

između istarskoga klera i vodstva NOP-a nije nestalo. Prema poznatoj komunističkoj matrici napravljena je diferencijacija među svećenicima. Ovaj su put svrstani u čak četiri grupe: 1. talijanski svećenici neprijateljski raspoloženi prema ciljevima NOP-a; 2. grupa hrvatskih svećenika na čelu sa Zvonimirom Brumnićem i Božom Milanovićem, također neprijateljski nastrojena u odnosu na NOP; 3. umjerena struja oprezna držanja (Antun Cukarić u Svetvinčentu i drugi); 4. “narodni svećenici” – Srećko Štifanić, Ferdinand Šenk, Viktor Herak.⁵³

Crno-bijela tehnika ili proizvodnja neprijatelja

Zbivanja vezana uz tinjanskoga župnika Zvonimira Brumnića zorno ilustriraju kako je nova vlast ljude od najvećega povjerenja preko noći pretvarala u zaklete neprijatelje naroda i suradnike fašizma samo zato što u svome djelovanju nisu slijedili isključivost i radikalizam vlasti te su obranu konkretnog čovjeka stavljali iznad političkih programa i ideoloških sustava. Kao tinjanski župnik, Brumnić je surađivao s partizanima, slao je ministrante u okolna mjesta da im odnesu obavijesti. Također je bio jedan od sudionika i potpisnika proglasa Pokrajinskoga NOO-a za Istru “Istarski narode” od 26. rujna 1943., kojim je proglašeno ujedinjenje Istre s maticom Hrvatskom. Početkom listopada 1943., tijekom operacija tzv. rastrelamenta, njemačkoga čišćenja terena od partizanskih pobunjenika, Nijemci su se približili Tinjanu. Zbog straha da bi Nijemci mogli zapaliti Tinjan kao jedno od partizanskih središta, župnik Brumnić i bivši karabinjer Tone Pajca predali su Tinjan Nijemcima.⁵⁴

Suočen s njemačkom brutalnom osvetom prema nedužnom stanovništvu, Brumnić će izravnim kontaktima s Nijemcima nastojati olakšati patnje i stradanja naroda. Iako je i dalje održavao veze s partizanima,⁵⁵ njih to nije priječilo da ga jasno svrstaju u narodne neprijatelje. Na sastanku Oblasnoga NOO-a za Istru u travnju 1944. Brumnić je okvalificiran kao “neprijateljski raspoložen”, i to zato što je u stalnom kontaktu s tršćansko-koparskim biskupom. U kategoriju neprijatelja svrstani su Cuklić i Jursa.⁵⁶ Situacija u kotaru Tinjan ocijenjena je lošom zato što su iz tog kraja svećenici Brumnić, Milanović i Sironić, “koji nisu blizu našeg pokreta”.⁵⁷

⁵³ Izvještaj sa sastanka Oblasnog NOO-a od 21. travnja 1944., u: D. DIMINIĆ, *n. dj.*, 101.

⁵⁴ M. KREBEL, *n. dj.*, 257.

⁵⁵ U isto vrijeme dok je držao misu za Nijemce ili održavao s njima sastanak u župnome stanu, partizani su se nalazili na drugome katu. Nakon odlaska Nijemaca partizani su tražili da i njih ugosti i počasti. *Isto.*

⁵⁶ Pogrešno napisana prezimena. Radi se o Antunu Cukariću, župniku u Svetvinčentu koji je u kasnijem izvještaju svrstan među umjerene svećenike, i trviškome župniku Leopoldu Jurci.

⁵⁷ Povijesni muzej Istre (dalje: PMI), Oblasni NOO za Istru, 97-1944., Sastanak Oblasnog NOO-a za Istru 21.-23. travnja 1944.

U izvještaju Oblasnoga komiteta od 10. veljače 1944. ističe se opasnost od domaće reakcije koju instruiraju popovi prema smjernicama tršćansko-koparskoga biskupa Santina. Posebno je apostrofirani Božo Milanović, zato što je za izdavanje hrvatskoga kalendara u Trstu tražio dozvolu od njemačke vlasti. Sama činjenica da je dobio dozvolu bila je dovoljna da ga se optuži za fašističko djelovanje i suradnju s ustaškim pokretom.⁵⁸ I kasniji izvještaji Oblasnoga komiteta iz 1944. vrve poznatom frazeologijom o reakcionarnom i neprijateljskom djelovanju nekih istarskih svećenika.⁵⁹

Svaki novi izvještaj Oblasnoga NOO-a ili okružnih NOO-a donose nova imena neprijateljski raspoloženih svećenika. Čak je i Srećko Štifanić, koji je bio među osam Istrana članova Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), svrstan u one koji nakon njemačke ofenzive više ne žele surađivati s NOP-om.⁶⁰ Župnik iz Dolenje Vasi Stjepan Cek prozvan je zbog izjave da vodstvo NOP-a zbog svoje obrazovne razine (“do jučer čuvali ovce”) nije sposobno voditi narod.⁶¹ Svećeniku iz Račica Antoniju Orzanu zamjera se što poziva narod da plaća porez, a za nedjeljne mise zbor pjeva talijanske pjesme, dok on sam čita evanđelje na talijanskom.⁶² Župnik u Kaldiru Ivan Gallo optužen je da govori o krvi i osveti kao posljedici djelovanja NOP-a, nepoštivanju slobode od strane boraca NOP-a te da je jedino rješenje za Istru i Hrvatsku prihvaćanje izbjegličke vlade kralja Petra.⁶³ Poslije će reakcionarima i neprijateljima naroda biti dodani Eugenio Bullesi (župnik u Sv. Lovreču Pazenatičkom), Miroslav Bulešić (župnik u Baderni), Atilio Cirri (župnik u Ritošinom Brigu), Mirko Kolić (župnik u Funtani) i Francesco Rochi (župnik u Žbandaju).⁶⁴

⁵⁸ Izvještaj Oblasnog komiteta za Istru i Hrvatsko primorje od 10. veljače 1944., u: *Pazinski memorijal*, br. 13, Pazin, 1984., 13. Neki istarski svećenici optuživani su kao sluge okupatora samo zato što su u vrijeme njemačke ofenzive u Istri nastojali uspostaviti kontakt s njemačkim zapovjednicima da bi ih odvratili od odmazde i tako spasili nevine župljane. Smatrati to aktivnošću mimo NOP-a, kao i u pitanju izdavanja udžbenika, više je posljedica “paranoičnog straha od konkurencije” nego straha da stvar izmakne kontroli i tako otupi oštrica oružane borbe (I. GRAH, *Istarska Crkva*, 123.-124.; M. MIKOLIĆ, *Istra 1941.-1947.*, 266.; D. DUKOVSKI, *Rat i mir istarski*, 61.-62.).

⁵⁹ I. GRAH, *Istarska Crkva*, 40.-42.

⁶⁰ PMI, Oblasni NOO za Istru, br. 97-1944., Sastanak Oblasnog NOO-a za Istru 21.-23. travnja 1944.

⁶¹ *Isto*.

⁶² *Isto*.

⁶³ Na sastanku se o kaldirskome kapelanu Ivanu Gallu govori posprdno kao o “popu Petehu”. Ne spominje se njegovo prezime Gallo. Time se htjelo poslati poruku da je prezime Gallo talijanizirano hrvatsko prezime Peteh. Talijanska riječ *gallo* znači “pijetao, pijevac”, u čakavskome dijalektu “peteh”. PMI, Oblasni NOO za Istru, br. 349-1944., Pismo Propagandnog odjela Oblasnog NOO-a za Istru, br. 75/1944., 2. ožujka 1944.

⁶⁴ Dražen VLAHOV, “Zapisnici Okružnog NOO-a za Poreč (1944-1945)”, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 27/1986., 61.-105.; I. GRAH, *Istarska Crkva*, 134.-135.

Istodobno s osudama svećenika koji su se, prema ocjeni vodstva NOP-a, svrstali na stranu protivnika NOP-a, tražili su se načini da se simpatizerima ili neodlučnima podastru dokazi brige NOP-a i za vjersku dimenziju života u partizanskim postrojbama. U travnju 1944. održan je sastanak predstavnika NOP-a s nekim svećenicima na kojem im je objašnjeno kako se svećenici mogu povezati s NOP-om. Sastanku su, čini se, prisustvovali samo župnik iz Kožljaka Ferdinand Šenk i župnik iz Brda Viktor Herak. Nakon dobivenih instrukcija oni su trebali održati sastanak sa svećenicima iz okolnih mjesta. Na sastanak, kojim je trebao predsjedati Šenk, od 12 pozvanih svećenika došla su samo trojica.⁶⁵ Očito je oprez pred izravnim uključivanjem u NOP bio posljedica “naputaka” istarskih biskupa svojim svećenicima da se drže po strani od dnevnih, vojno-političkih zbivanja.

U kontekst traženja putova suradnje može se staviti pismo Tajništva Oblasnoga NOO-a za Istru upućeno biskupu Radossiju u lipnju 1944., u kojem se od biskupa traži imenovanje vojnih kapelana pri jedinicama NOP-a. U pismu, uz ostalo, stoji: “Preuzvišeni gospodine biskupe, u današnje teško doba, kada okupator vrši strahovit teror nad našim narodom, samo zato što želi biti slobodan da bude gospodar na svojem, potrebno je da svećenstvo, koje je slovilo kao pastir stada, bude naročito danas u ovom vremenu teških iskušenja što tjesnije povezano s narodom (...) Poznavajući Vas kao dobrog vrhovnog pastira i velikog prijatelja svog napaćenog naroda i njegove današnje narodnooslobodilačke borbe obraćamo se na Vas toplom molbom da biste onim svećenicima koji to žele dozvolili da se prime te teške dužnosti (vojnog kapelana, op. S. T.). Naša je želja da bi se između nas kao predstavnika narodne vlasti Istre i Vas kao ugledne crkvene vlasti uspostavio što uži kontakt, kako bi se Vaš i naš rad za narod što više uskladio. Stoga usuđujemo se predložiti da bi se između Vas i naših predstavnika održao u tu svrhu jedan sastanak.”⁶⁶

Kako do imenovanja vojnih kapelana nije došlo, a nije ostvaren ni predloženi sastanak, moguće su dvije pretpostavke o sudbini spomenutog pisma. Prva je da je ono imalo samo promidžbeni karakter i nije dostavljeno porečko-pulskomu biskupu Radossiju, a druga da je biskup bio upoznat s pismom, ali je navedene prijedloge smatrao neprihvatljivim, pa nije reagirao na njih.

U potpuno drukčijem svjetlu od onog navedenog u pismu Tajništva biskupa Radossija prikazao je Zvane Črnja, poznati književnik, i sam aktivan sudionik partizanskoga pokreta u Istri. U dnevničkim zapisima s Barbanštine s kraja srpnja i početka kolovoza 1944. Črnja je, uz ostalo, zapisao: “Starom cestom Barban – Krnica jutros je ponovo prošao automobil biskupa Radossija. Straža ga je prepoznala već izdaleka, jer je na njemu uvijek istaknuta bijela zastava. Pred automobilom, kao neka mobilna garda, idu na biciklima dva svećenika.”

⁶⁵ PMI, Oblasni NOO za Istru br. 97-1944., Sastanak oblasnog NOO-a za Istru 21.-23. travnja 1944.

⁶⁶ PMI, Oblasni NOO br. 94-1944., Pismo Tajništva Oblasnog NOO-a br. 469/1944., 6. lipnja 1944.

Iako nitko ne dira biskupov automobil, nakon njegove pojave redovito dolazi do ofenzive. Črnjin pokušaj u selu Fumeti da brani biskupa tumačeći ofenzive kao slučajnu podudarnost, jer “nije on vukodlak da bi došlo do nesreće samo zato što je on ovuda prošao”, dočekan je “na nož”. Rečeno mu je da je mlad i da ne shvaća stvari. S biskupovim dolaskom sigurno dolazi zlo, isticalo je i drugih 13 sela na Barbanštini.⁶⁷

Župnik u Vodicama Kuzma Jedretić, i bez odobrenja biskupa, prihvatio se u jednom trenutku uloge vojnoga kapelana. Za održavanja Oblasne konferencije Antifašističke fronte žena (AFŽ) za Istru 23. srpnja 1944. u podnožju Planika, u blizini srednjovjekovnoga Rašpora, osiguranje je držao omladinski bataljun “Olga Ban”. Svećenik Jedretić blagoslovio je zastavu bataljuna. Nakon blagoslova poželio je narodu ustrajnost u borbi do konačne pobjede.⁶⁸ Srećko Štifanić, župnik u Sovinjaku, sudjelovao je u razoružavanju talijanske vojske u Buzetu 8. rujna 1943. godine. I prije kapitulacije Italije bio je poznat kao partizanski simpatizer, u župnome stanu u Sovinjaku ilegalno su se sastajali partizanski aktivisti. Štifanić se poslije i politički angažirao. Bio je član Pokrajinskoga NOO-a za Istru, član ZAVNOH-a, a nakon rata i zastupnik u Saboru Narodne Republike Hrvatske.⁶⁹

Unatoč nepovjerenju prema Crkvi i njezinim službenicima, ipak je na stranicama *Glasa Istre* od kraja 1943. do kraja 1944. izišao niz članaka u kojima se u pozitivnom svjetlu opisivala uloga istarskoga hrvatskog svećenstva u tadašnjim zbivanjima.⁷⁰ Nakon toga primjetna je promjena u retorici predstavnika NOP-a prema istarskome svećenstvu.

Promjena retorike i ponašanja od kraja 1944. do oslobođenja Istre

Krajem 1944. dolazi do promjene u retorici predstavnika NOP-a prema svećenicima i crno-bijelu sliku zamjenjuje ona izrazito tamnih tonova. Umjesto tolerantnog tona, uvažavanja uloge dijela svećenika u istarskome NOP-u te traženja putova suradnje na toj osnovi, od kraja 1944. sve se češće o svećenicima govori kao o narodnim neprijateljima, suradnicima fašizma, simpatizerima ustaškoga pokreta. Koliko su iznesene optužbe odgovarale stvarnom ponašanju svećenika tvorce optužbi nije mnogo zanimalo. Za ilustraciju navedene tvrdnje neka posluži pismo Vlade Hreljanovića, političkoga radnika koji je iz Istre krajem 1944. prešao na oslobođeni teritorij Gorskoga kotara, upućeno

⁶⁷ Zvane ČRNJA, *U krvi rođeno*, Zagreb, 1948., 82.-83.

⁶⁸ M. MIKOLIĆ, “Istarsko svećenstvo u narodnoj borbi za slobodu i nezavisnost”, *Glas Istre*, br. 140, 20. VI. 1986., 12.

⁶⁹ *Isto*.

⁷⁰ Darko DUKOVSKI, “Odnos partizanskih i komunističkih vlasti prema Rimokatoličkoj crkvi i njezinom svećenstvu u Istri od 1943. do 1955.”, *Dijalog povjesničara-istoričara* 3, Zagreb, 2001., 460.

Antunu Cerovcu-Toniću, tajniku Oblasnoga NOO-a, 4. siječnja 1945. godine. U pismu osim otprije poznate demonizacije nalazimo i izrugivanje Zvonimira Brumnića.

S onim popom iz T. (Tinjana, Zvonimir Brumnić, op. S. T.) koji je morao u ZAVNOH bilo je svašta. Javio se kod mojih ali ja sam kasno dobio obavijest, jer je pismo, iako hitno, ležalo u kotarskom NOO. Dobar pop odmah je otišao do ustaškog povjerenstva na Sušaku i tamo raspravljao o otvaranju hrvatskih škola u Istri i još slične stvari. Sastao se s dr. Červarom, kojem se žalio na naš rad u Istri – taj nas je gadno opsovao, proklete bandite! Uskoro se doznalo za popove posjete pa mu nisu htjeli dali u gradu vezu i naveli su da je to neki preobučeni agent. Neprekidne avionske uzbune, pa jurnjava po gradu toliko su ga uznemirili da je u panici nemirno šetao našim sobama govoreći: Ovo je pravi Meksiko, tu se ne da izdržati. Kad je popodne došao u stan gdje je odsjeo morali su ga moji pratiti. Otišao je prije nego je dobio poziv od Stipa (Ante Drndića, op. S. T.) i mene da dođe na sastanak.⁷¹

Svećenik Brumnić demantirao je Hreljanovićeve navode o svome boravku na Sušaku i razgovoru s ustaškim povjerenstvom o otvaranju hrvatskih škola, kao i o susretu s odvjetnikom Červarom. Brumnić priznaje da se u dvorištu trsatskoga samostana sastao s osobom odjevenom u domobransku uniformu, koju je poslao sam Hreljanović. Sav Brumnićev razgovor s domobranom sveo se na molbu da Hreljanović i drugi nadležni utječu "(...) eda u Istri koja je uvijek bila svojatana od strane fašista kao talijanska pokrajina, svi dobronamjerni ljudi pomognu narodu da bude manje zla i više dobra".⁷²

Ljubo Drndić je 14. siječnja 1945. na stranicama *Glasa Istre* oštro napao svećenike koji su, unatoč obećanju da to neće činiti, nastavili surađivati s vice-prefektom Pule B. Mogorovićem.⁷³ Mnogo radikalniji u svojim osudama svećenika "narodnih neprijatelja" bio je *Hrvatski list*. Sami naslovi kao "Zločinac u svećeničkoj mantiji"⁷⁴, "Reakcionari na djelu"⁷⁵, "Ustaški zlikovci u Istri"⁷⁶ trebali su ostaviti dubok dojam na neupućenog običnog čovjeka i tako opravdati politiku vlasti prema Crkvi i svećenicima. Zanimljiva je logika posljednjeg od navedenih članaka. Budući da su svi ustaše koljači, istarski ustaše na čelu s Milanovićem, da bi dosegli svoje nalogodavce iz Zagreba, spremaju se Istru pretvoriti u polje krvavog bratoubilačkog klanja.⁷⁷

⁷¹ PMI, Oblasni NOO za Istru, br. 449-1945. Pismo Vlade Hreljanovića Antunu Cerovcu-Toniću, 4. siječnja 1945.

⁷² Pismo Zvonimira Brumnića ravnatelju Povijesnog muzeja Istre u Puli, tada Muzeja revolucije, Lovrečica, 25. lipnja 1986., prema: M. MIKOLIĆ, *Istra 1941.-1947.*, 273.

⁷³ LJ.[ubo] D.[RNDIĆ], "Nova izdaja", *Glas Istre*, br. 29, 14. I. 1945., 1.

⁷⁴ *Hrvatski list* (Pula), br. 65, 19. II. 1945., 6.

⁷⁵ *Hrvatski list*, br. 66, 2. III. 1945., 8.

⁷⁶ *Hrvatski list*, br. 70, 18. III. 1945., 2.-3.

⁷⁷ *Isto*.

Dušan Diminić, jedan od istarskih komunističkih prvaka, u trenucima pobjedničkog slavlja nakon oslobođenja Istre, uvjeren da je sudbina Istre riješena na bojnome polju te da neće biti potrebe za “zelenim stolom”, napao je one koji su skriveni iza svećeničkoga talara sijali malodušnost i razbijali jedinstvo. Poimence su spomenuti Božo Milanović i Zvonimir Brumnić, oko kojih se okuplja nekoliko “prodanih duša”.⁷⁸

Istarski biskupi, tršćansko-koparski Antonio Santin i porečko-pulski Raffaele Radossi, bili su spremni razgovarati s novom vlašću iako su znali njezin stav prema vjeri i Katoličkoj crkvi. Pritom su ih vodili čisto pragmatični razlozi: spasiti povjerene im vjernike od novih stradanja i osigurati kakav-takav prostor djelovanja za Crkvu. Biskup Santin odazvao se pozivu da se u veljači 1945. na Gračašćini sastane s partizanskim vođama. Kurir Bino Brumnić, brat svećenika Zvonimira, donio je biskupu u župni stan u Gračišće poruku da partizanski čelnici ne kane doći na dogovoreni sastanak zbog opasnosti od neprijateljske vojske koja se nalazila u blizini. Na povratku se Santin susreo s nekim svećenicima u Pazinu i tom im je prilikom savjetovao: “Ne čekajte biskupa, idite vi partizanima. Ja im se ne mogu približiti, idite vi! Razgovarajte s njima. Treba prevaliti onih pet ružnih minuta. Nastojte spasiti glavu.”⁷⁹ A i sam je, unatoč tom neuspjehu, i dalje tražio način da se sastane s partizanima.⁸⁰ Bez obzira na to što su ga svrstali u fašiste i narodne neprijatelje i što je bio izložen i fizičkim napadima, Raffaele Radossi, porečko-pulski biskup, pokušavao je uspostaviti kontakt s partizanima. U tome, kao ni Santin, nije uspijevaao.

Na današnjem stupnju istraživanja teško je precizno odrediti koji su sve faktori utjecali na negativno određenje NOP-a prema hrvatskome svećenstvu u Istri počevši od kraja 1944. godine. Čini nam se da nije bila u pitanju samo borba između Crkve i države za utjecaj u narodu,⁸¹ nego su jednako, ili čak više, bili važni ideološki razlozi. Prerastanje narodnooslobodilačkoga rata u komunističku revoluciju,⁸² za koju su crkvene, posebno kleričke strukture glavni neprijatelj na putu prema besklasnome društvu, nužno je vodilo do zaostřavanja kursa prema Crkvi. S druge strane, svećenici suočeni s raznim devijacijama, u prvome redu odmazdom, od strane NOP-a i posljedicama partizanskoga djelovanja na njemačke akcije “čišćenja”, u kojima stradavaju nevini ljudi, počeli su se ne samo iz ideoloških nego i iz praktičnih razloga skeptičnije odnositi prema NOP-u. Osim toga, zabrana ordinarija da se svećenici izravne uključe u političke akcije služila je kao alibi nekim svećenicima u njihovu

⁷⁸ B. MILANOVIĆ, *Istra u XX. stoljeću*, 159.

⁷⁹ I. GRAH, *Istarska Crkva*, 35.

⁸⁰ Na sjednici CK KPH od 30. ožujka 1945. Mato Kršulj, opisujući stanje u Istri i Rijeci, kaže: “Popovi harangiraju protiv partije. Tršćanski biskup [podcrtano u originalu, op. S. T.] traži opet vezu s nama.” *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945.-1952. Sv. 1., 1945.-1948.*, ur. Branislava Vojnović, Zagreb, 2005., 47.

⁸¹ D. DUKOVSKI, “Odnos partizanskih i komunističkih vlasti”, 458.

⁸² M. MIKOLIĆ, *Istra 1941.-1947.*, 258.

pasivnom odnosu prema NOP-u. Napokon, ne bi se smjelo zanemariti ni opće uvjerenje u komunističkim redovima da su uspjesi Crvene armije, posebno njezin ulazak na teritorij Jugoslavije, nagovještaj skorog svršetka rata i pobjede svjetske revolucije koja će u svome revolucionarnom hodu jednostavno pomeći sve ostatke staroga poretka.

Radikalizacija i intenzifikacija napada na istarski kler od kraja 1944. pa sve do sredine 1945., tj. do oslobođenja Istre, bila je posljedica naglog jačanja staljinističkih snaga u NOP-u koje se, uvjerenе u skorou pobjedu, žele osloboditi nepotrebnih suputnika, u koje spadaju i svećenici.

Slučaj Bože Milanovića

Nakon kapitulacije fašističke Italije vlast su u zemlji preuzele njemačke postrojbe. Uz dozvolu njemačkoga zapovjednika u Bergamu Milanović se 11. studenoga 1943. vratio u Trst. Biskup Santin odmah ga je angažirao u pružanju pomoći većoj skupini interniraca koja se vraćala u Italiju. Santinu je papa Pio XII. poslao 200.000 lira kao pomoć povratnicima, među kojima je bilo 60 Dalmatinaca i mnogo Slovenaca političkih zatvorenika.⁸³ Prava lavina napada na Milanovića se sručila kad je uz dozvolu njemačkoga zapovjednika u Trstu krajem 1943. izdao zidni kalendar za 1944. godinu. Traženje dozvole od tada jedine stvarne vlasti u Trstu bilo je dovoljno da ga vodstvo NOP-a u Istri optuži za suradnju s Nijemcima, jer su smatrali da bez suradnje ne bi dobio dozvolu. Osim te optužbe Milanovića se teretilo da je inicirao slanje memoranduma Friedrichu Raineru, vrhovnom povjereniku njemačkoga Operativnog područja Jadransko primorje u Trstu, u kojem se od njemačke vlasti tražilo pravo pouke u školama na hrvatskome jeziku, uporaba hrvatskoga jezika u crkvi, mogućnost povratka kućama pripadnika partizanskih jedinica, amnestija za političke zatvorenike. "Pakirano" mu je održavanje kontakata s predstavnicima Crvenoga križa NDH u Trstu, veze s vatikanskom diplomacijom i s Ivanom Marijom Čokom, ministrom u izbjegličkoj kraljevskoj vladi.⁸⁴

Unatoč optužbama i napadima, Oblasni NOO za Istru odlučio je ipak ne prekidati svaku vezu s Milanovićem i grupom prozivanih svećenika u nadi da će ih se nekako privući NOP-u.⁸⁵ U Milanovićevu slučaju nije bilo jasno je li mu se tako željelo ostaviti otvorena vrata za pristup NOP-u ili ga se željelo "namamiti" u Istru i likvidirati.⁸⁶ Znajući da su glave letjele i zbog manjih op-

⁸³ Božo MILANOVIĆ, *Moje uspomene (1900.-1976.)*, Pazin, 1976., 113.-114.

⁸⁴ P. STRČIĆ, "Referat dra Olega Mandića", 433.; ISTI, "Izvještaj Marka Belinića", 273.-274.

⁸⁵ D. DIMINIĆ, *n. dj.*, 83.

⁸⁶ I. GRAH, *Istarska Crkva*, 8. Josip Šestan (Draguč, 1892. – Zagreb, 1966.), po zanimanju učitelj. Prvi predsjednik Oblasnoga odbora JNOF-a i istaknuti poslijeratni funkcionar koji se u više navrata susreo s Božom Milanovićem. U jednom mu je trenutku priznao da je vodstvo NOP-a u

tužbi od onih izrečenih na njegov račun, umjesto dolaska u Istru Milanović je na početku 1944. napisao poduže pismo Oblasnom NOO-u, u kojem točku po točku (ukupno devet točaka) odbija sve optužbe na svoj račun.⁸⁷

To po mnogočemu zanimljivo pismo traži širi osvrt. U uvodnome dijelu Milanović obrazlaže zbog čega se odlučio za pismeni odgovor na optužbe, a ne na dolazak u Istru i usmeno opravdanje, kako su to željeli neki iz vodstva NOP-a. Prvi je razlog što pismeno obrazloženje može imati širi doseg od usmenog: “Usmeno biste me saslušali samo oni, koji će biti ondje, a pismeno ćete moći pokazati još kojem od svojih drugova.” Drugi su razlog zdravstvene tegobe (gastritis), koje bi mogle biti zapreka u preciziranju onoga što bi trebao reći. Napokon, Milanović se nada da će pismo biti prethodnica budućem susretu na kojem, nakon iznesenih objašnjenja, neće biti tretiran kao optuženik.⁸⁸

Redom odbacuje optužbe o suradnji s Nijemcima, dijeljenju humanitarne pomoći mimo narodne vlasti, zapravo u suradnji s “narodnim neprijateljem” biskupom Santinom, prihvaćanju pomoći od Crvenoga križa NDH. Nijeće i održavanje veza s Vatikanom i članom izbjegličke vlade dr. Čokom. U svojoj argumentaciji Milanović je veoma jasan. Traženje dozvole za izdavanje kalendara još nije nikakva suradnja s Nijemcima. Ono je bilo motivirano isključivo željom da se izbjegnju fašističke zabrane. Prihvaćanje ponude biskupa Santina da osnuje “Slavenski odbor” za podjelu pomoći koju je papa dostavio tršćanskomu biskupu za potrebe izbjeglica bilo je potaknuto isključivo humanitarnim razlozima i “prijetnjom” biskupa Santina da će u slučaju neprihvatanja njegove ponude osnovati odbor od talijanskih svećenika. Kad je shvatio da bi se prihvaćanje ponude endehazijskoga Crvenog križa moglo iskoristiti u protupartizanskoj promidžbi, otklonio je ponudu. Milanović ne negira svoj “rad za kralja Petra”. No to je bilo u određenom vremenu, kad je smatrao da je bolje rješenje monarhija s kraljem na čelu nego republika i predsjednički izbori koji bi donosili samo nova trvenja između Hrvata i Srba. U novim okolnostima jasno je, tvrdi Milanović, da otpada takva njegova politička orijentacija jer bi to značilo da pojedinca (kralja) pretpostavlja državi.⁸⁹

Svoje obraćanje vodstvu istarskoga NOP-a završava u historiografskim radovima često citiranim riječima: “Sada nakon rada u 25-godišnjem talijanskom i fašističkom ropstvu, spreman sam sudjelovati s vama u radu za dobro naroda, ako želite, ali uz uvjet da ne gledate na me s nepovjerenjem i da stanete na put klevetama. Ako vam moja suradnja nije poželjna, ja sam pripravan drage volje povući se u posve privatni život i iz zakutka željeti vam uspjeh u radu za sreću našeg naroda u Istri. Ja znam da je doba djelovanja mojega i mo-

Istri, preko Brumnič, pokušalo nagovoriti Milanovića da dođe na razgovore u Ježenj (kod Pazina) kako bi ga likvidirali. B. MILANOVIĆ, *Istra u XX. stoljeću*, 106.

⁸⁷ S. TROGRLIĆ, *n. dj.*, 112.

⁸⁸ Pismo B. Milanovića Oblasnom NOO-u, Trst, 2. siječnja 1944., prema: D. DIMINIĆ, *n. dj.*, 168.

⁸⁹ *Isto*, 169.-171.

jih prijatelja završeno i da se na obzorju pojavila vaša nova sila. Kao što je do sada bilo naše doba, tako sada nastupa vaše doba. A u vrijeme vašeg rada želim da Bog očuva vas i naš narod od nesreće i teških iskušenja.”⁹⁰

Na crti otvorenosti i spremnosti na suradnju s novom političkom i društvenom snagom u Istri Milanović će ustrajati do kraja života, ne zato što bi naivno vjerovao da je postojeće društveno i državno uređenje najbolje od svih mogućih, nego zato što je kao pragmatičan čovjek, uzdižući narodne potrebe iznad uskih staleških interesa, nastojao “iskoristiti” vlast za dobrobit vlastitog naroda. U tom je smislu moguće shvatiti Milanovićevu kasniju kooperativnost i spremnost na kompromise, što ponekad ostavlja dojam prevelikog sljubljanja s vlašću.⁹¹

Tijekom 1944., i u izvještajima Oblasnoga komiteta KPH za Istru i Hrvatsko primorje i u izvještajima Oblasnoga NOO-a, Milanović je u više navrata apostrofirao zbog svoga protunarodnog djelovanja. Radilo se manje-više o već prije iznesenim optužbama, o kojima se Milanović već očitovao u navedenom pismu od 2. siječnja 1944. godine. Najvjerojatniji razlog idućih, uglavnom istih, optužbi bio je uzaludan pokušaj da ga se prinudi na ponizno priznanje optužbi i javnu podršku NOP-u. Kad se u toj nakani nije uspjelo, logičan je bio nastavak optužbi i prozivki. Ovdje navodimo kronološkim redom neke protiv “popa Milanovića”.

U izvještaju Oblasnoga komiteta KPH za Istru i Hrvatsko primorje od 10. veljače 1944. ponovno je napadnut Milanovićev rad na izdavanju narodnoga kalendara i nastojanje oko otvaranja hrvatskih škola, a sve zbog traženja dozvole od njemačkih vlasti. Ništa manje važna nije bila “napomena” da je samostalno organizirao prikupljanje pomoći za internirce i druge stradalnike te ona o prihvaćanju pomoći ustaškoga Crvenog križa.⁹² Samo na prvi pogled bolje je prošao u nešto kasnijem svrstavanju svećenika u četiri grupe. Nakon prve grupe, u kojoj su se našli talijanski svećenici, otvoreni neprijatelji NOP-a, Milanović i Brumnić svrstani su u drugu grupu, koja nije imala kvalifikaciju. No ako je treća grupa svećenika “kolebljivaca” ili, kako se doslovno kaže, s “opreznim držanjem”, a četvrta “naših dječaka” koji javno i bezrezervno podržavaju NOP, onda je jasno da se Milanović-Brumnićeva grupa tretira kao neprijateljska.⁹³ U izvještaju Oblasnoga komiteta KPH od 28. srpnja 1944. nema nikakvih promjena što se tiče Brumnića i Milanovića, zamjera im se dvoličnost – dok razgovaraju s pojedinim rukovodiocima NOP-a, “prikazuju se kao prijatelji, dok iza leđa rovale protiv nas”.⁹⁴ U zadnjem izvještaju Oblasnoga komiteta KPH za

⁹⁰ *Isto*, 172.

⁹¹ S. TROGRLIĆ, *n. dj.*, 114.

⁹² Oblasni komitet KPH za Istru i Hrvatsko primorje, Centralnom komitetu KPH, dne 10. II. 1944., u: Galiano LABINJAN, Dražen VLAHOV, “Izvještaji Oblasnog komiteta KPH za Istru 1944.-1945.”, *Pazinski memorijal*, br. 13, 1984., 463.-464.

⁹³ Izvještaj Oblasnog NOO-a za Istru od 21. IV. 1944., prema: D. DIMINIĆ, *n. dj.*, 101.

⁹⁴ Oblasni komitet KPH za Istru, Drugarskom Centralnom komitetu KP Hrvatske, dne 28. VII. 1944., u: G. LABINJAN, D. VLAHOV, *n. dj.*, 494.-495.

Istru za 1944. primjetna je samo formalna promjena retorike. Milanoviću i Brumniću priznaje se spremnost da surađuju s NOP-om, no zamjera im se odbijanje ponude da se javno pridruže “nama” i odu u ilegalu ili na oslobođeni teritorij. Tako oni, kaže se u izvještaju, samo otvaraju prostor za svoju staru rabotu na novi način.⁹⁵

Budući da nije dobio nikakav odgovor na svoje pismo, a ne vidjevši ništa lošeg ili protunarodnog u svome radu, Milanović se nakon pisma “oblasnicima” nije povukao u zavjetrinu privatnoga života, nego je istim tempom nastavio na izdavanju hrvatskih knjiga. Vjeran izdavačkoj tradiciji “Društva sv. Mohora”, nastojao je hrvatskomu puku dati u ruke knjigu poučnog, kulturno-vjerskoga sadržaja. Tako je krajem 1944. izdao hrvatski zidni kalendar za 1945. godinu i drugo dopunjeno izdanje *Malog katekizma* Ivana Pavića u 15 000 primjeraka, a tijekom 1945. tiskao je *Prvu čitanku* u 23 000 primjeraka, molitvenik *Oče budi volja tvoja* u 50 000 primjeraka te molitvenik *Oče naš* u 40 000 primjeraka.⁹⁶ Jasno, sve je to bio razlog novih prozivki “popa Milanovića” kao predstavnika domaće reakcije koja, po instrukcijama biskupa Santina, surađuje s međunarodnom reakcijom.

I površna analiza izgleda i sadržaja spomenutih kalendara jasno pokazuje da se radilo o tipičnim “pučkim” kalendarima uobičajenim za izdavačku djelatnost “Društva sv. Mohora”. Na naslovnici onog za “prestupnu godinu 1944.” nalazi se slika biskupa Dobrile. Svaki od 12 listova formata A3 po dužini, A4 po širini podijeljen je na dva dijela. U gornjem su dijelu dani i datumi s imenima svetaca koji se slave određenog dana, a u donjem neke informacije korisne seljaku: izlasci i zalasci Sunca, datumi stočnih sajмова u Istri, vremenska prognoza, gospodarski poslovi.⁹⁷

Na svakoj stranici nalazi se poneka ilustracija: slika istarskoga grada ili slika sveca, prizor iz seoskoga života. Kalendar za 1945. nešto je skromnijeg izgleda, na šest listova, s obje je strane jedan mjesec. Razlog je nestašica papira i velika skupoća. Praktičnih je savjeta više nego u kalendaru za 1944. godinu: od savjeta za kuharice, domaćice, majke, preko gospodarskih uputa, prve pomoći u nesreći, do domaće ljekarne i “priljepčivilih” (zaraznih) bolesti.⁹⁸

Sam Oleg Mandić za svoga puta po Istri na početku 1944. za kalendar – istina onaj za 1944., no ništa drukčije nije bilo ni s onim za 1945. – piše: “Nešto po strani stoji pop Milanović poznati istarski javni radnik (...). Izdao je kalendar za Istru, koji istina ne sadrži nikakve političke propagande, ali je izašao bez odobrenja Oblasnog NOO-a. To je bio jak potez koji mu je pribavio mnogo simpatija, jer je narod objeručke prihvatio taj kalendar, koji se ukapčao u

⁹⁵ Oblasni komitet KPH za Istru, Drugarskom Centralnom komitetu KPH, dne 2. XI. 1944., u: G. LABINJAN, D. VLAHOV, *n. dj.*, 539.

⁹⁶ B. MILANOVIĆ, *Istra u XX. stoljeću*, 114.

⁹⁷ S. TROGRLIĆ, *n. dj.*, 115.-116.

⁹⁸ AIKD, Osobni fond Bože Milanovića (dalje: OF BM), fascikl “Ivan Pavić, Kalendar Društva sv. Mohora za godine 1944. i 1945.”

prastaru istarsku tradiciju, vidio sam ga skoro u svakoj istarskoj kući u koju sam ušao.”⁹⁹

Da *Prva čitanka* nije imala ideološku podlogu niti je donosila tekstove diskutabilne političke orijentacije potvrđuje podatak da je Oblasni NOO prihvatio Milanovićev prijedlog da od “Društva sv. Mohora” otkupi 24 000 primjeraka uz cijenu od 18 lira za neuvezane i 22 lire za uvezane primjerke.¹⁰⁰ Druga je stvar što se Milanovićeva molba Predsjedništvu Savezne vlade Demokratske Federativne Jugoslavije da se čitanka koristi kao udžbenik u hrvatskim osnovnim školama nije ostvarila (s tim da bi na prve stranice bila stavljena slika maršala Tita). Pretpostavljajući da bi odgovor mogao biti negativan, tražio je da se čitanka može slobodno prodavati za privatnu uporabu.¹⁰¹ Nešto kasnije potpisan sporazum o *Prvoj čitanki* između Milanovića i predsjednika Oblasnoga odbora za Istru Josipa Šestana te predsjednika Prosvjetnoga odsjeka prof. Milutina Ivanušića bio je jasan dokaz da je Oblasni odbor na mig Savezne vlade prihvatio neke Milanovićeve želje vezane uz *Prvu čitanku*. Troškove oko uveza, otkupa i dostave čitanke iz Trsta preuzeo je Oblasni narodni odbor u Labinu.¹⁰² No Milanovićeva molba da se *Prva čitanka* koristi kao udžbenik u hrvatskim školama bila je, u postojećim povijesnim prilikama, nerealna. Komunistička je vlast teško mogla prihvatiti da se kao udžbenik koristi knjiga prožeta kršćanskim svjetonazorom. Zato je Oblasni narodni odbor otkupljene primjerke *Prve čitanke* prodao tvornici papira kao stari papir samo da ne bi došla ne samo u škole nego i u slobodnu prodaju.¹⁰³ Ipak, članovi “Društva sv. Mohora” dobili su čitanku i djeca su učila iz nje.

U svim tim napadima kao crvena nit provlači se optužba da je Milanović sa svojim suradnicima, tražeći i dobivajući dozvole od Nijemaca za svoju izdavačku i namjeravanu prosvjetnu djelatnost (otvaranje hrvatskih škola), nastojao otupiti oštricu NOP-a. U dokazivanju iznesene teze koristi se klasični sofizam: Ako se od njemačkih nacista može dobiti nacionalna sloboda, a to potvrđuju dozvole za izdavanje molitvenika, kalendara, čitanke, onda je nepotrebno odlaziti u partizane podnositi tolike žrtve i stradanja da bi se izborila nacionalna sloboda. U nekima od “prozivki” Milanović je zajedno s Brumničem poimence spomenut, a u drugima je više nego jasna aluzija na navodni izdajnički put njega i njegovih suradnika.¹⁰⁴

Najoštrij, prepoznatljivo ideološko-promidžbeno natopljen, napad na Milanovića pojavio se na stranicama *Hrvatskoga lista*, iz pera poznatoga književnika

⁹⁹ P. STRČIĆ, “Referat dra Olega Mandića”, 433.

¹⁰⁰ AIKD, OF BM, Prva čitanka II., nedatirano.

¹⁰¹ AIKD, OF BM, Pismo B. Milanovića u ime “Društva Sv. Mohora” Predsjedništvu Savezne vlade, Pazin, 30. rujna 1945.

¹⁰² AIKD, OF BM, Zapisnik II., Prva Čitanka, Pazin, 1. listopada 1945.

¹⁰³ B. MILANOVIĆ, *Istra u XX. stoljeću*, 192.

¹⁰⁴ “Na izdajničkom putu”, *Glas Istre*, br. 3, 9. II. 1945., 2.; “U čemu leži snaga NOP-a u Istri”, *Glas Istre*, br. 5, 1. III. 1945., 2.

i publicista Zvane Črnje. Milanović je svrstan ni manje ni više u reakcionarnu gamad koja je izdavanjem kalendara i *Prve čitanke* napokon skinula maske te javno pokazala svoj do tada prikriveni zločinačko-izdajnički rad. Autor ističe da ni kalendari za 1944. i 1945. ni početnica nisu neki “nevini” materijal, nego snažno sredstvo neprijateljske promidžbe. U potvrdu iznesenog navodi da su Milanović i Brumnić pozvali Nijemce i Paveličeve domobrane da “razbacuju” kalendare po “našim” selima isto kao što raspačavaju po selima njemačke letke i knjigu Ernesta Radetića *Iskra pod pepelom*. Iz iznesenih premisa izveden je logičan zaključak: “Između istarske reakcionarne gospode i ustaških koljača u Zagrebu ne postoji samo tijesna veza, nego je naša domaća reakcija postala legalna ustaška agentura za Istru i pravo gnijezdo zločinačke perfidnosti ustaštva.” Na kraju, ta tršćanska agentura, čiji je čelni čovjek upravo Milanović, ima jasan cilj: pretvoriti Istru u krvavo polje bratoubilačkoga rata.¹⁰⁵

Ljudmila Vodinelić, učiteljica iz Ližnjana i Milanovićeva suvremenica, u pismu Zvani Črnji – pisanom ravno 45 godina nakon pojave toga članka – iznosi apologiju Milanovića i istarskih narodnjaka koje Črnja bezočno svrstava u ustaške izrode i izdajice. I sama na meti napada *Hrvatskoga lista*, učiteljica Vodinelić je sređujući obiteljsku arhivu u hrpi partizanskoga tiska naišla i na spomenuti članak. Priznaje da je ostala zaprepaštena količinom i težinom optužbi na račun čovjeka koji je za istarsku javnost “bio i ostao simbol naše slobode, učitelj naroda preko knjiga, koje je širio među narod. Bio je branitelj svega što je bilo narodno”.¹⁰⁶

Kroz čitavo pismo kao nit vodilja provlače se dokazi Milanovićeva čovjekoljublja i rodoljublja. U Trstu je, kamo se sklonio pred fašističkim progonima, u župnome stanu srdačno primao svakog Istranina koji ga je posjetio tražeći od njega pomoć ili savjet. Vođen načelom da se u svakoj situaciji, ma kako teška bila, može učiniti nešto dobra, tiskao je novine *Pučki prijatelj* i preko “Društva sv. Mohora” razne poučne i pobožne knjige. Time je, smatra gđa Vodinelić, spasio hrvatski jezik u Istri. Bez cjelokupnog međuratnog Milanovićeva rada pitanje je u kakvu bi raspoloženju Istrani dočekali savezničku komisiju 1946. i bi li tražili priključenje Istre matici Hrvatskoj. Nova vlast prepoznala je Milanovićeve zasluge na nacionalno-političkome polju, posebno njegovo zauzimanje da Istra dođe u sastav Narodne Republike Hrvatske, pa mu je u više navrata dodijelila odlikovanja. Na kraju učiteljica iz Ližnjana pobija Črnjine optužbe na račun druge dvojice svećenika, Zvonimira Brumnića i žminjskoga župnika Miroslava Glavića, prozvanih, kao i Milanović, “narodnim izdajicama”.¹⁰⁷

¹⁰⁵ “Ustaški zlikovci u Istri”, *Hrvatski list*, br. 70, 18. III. 1945., 2. Ovaj je tekst još jedan u nizu onih koji nisu vodili mnogo računa o činjenicama. Milanović nikad nije održavao veze s ustaškim režimom, u molitvenicima i kalendarima nije bilo nikakvih političkih sadržaja, a po župama su ih, i to dosta uspješno, širili župnici. Usp. B. MILANOVIĆ, *Moje uspomene*, 114.

¹⁰⁶ AIKD, OF BM, Pismo Ljudmile Vodinelić Zvani Črnji, Ližnjan 3. lipnja 1990.

¹⁰⁷ *Isto*; S. TROGRLIĆ, *n. dj.*, 118.-119.

Novi žestoki napad na Milanovića i Brumnića dogodio se na sastanku proširenog NOO-a u Poreču 21. svibnja 1945. godine. Dušan Diminić, jedan od istaknutijih istarskih ratnih i poratnih funkcionara, žestoko je napao spomenutu dvojicu svećenika kao “sijače malodušja i razbijače jedinstva”. Spominje se nekakav Milanović-Brumnićev štab u Trstu, koji je nakon ulaska Jugoslavenske armije u taj grad razbijen. No do tada su rukovodioci toga štaba, krijući se iza svećeničkoga talara, poduzeli sve da razbiju NOP. Radi toga su tiskali hrvatske knjige, nastojali osnovati hrvatske općine, kontaktirali su s ustaškom vlašću u Zagrebu. Ako se usporede optužbe iznesene u Črnjinu članku, onda je vrlo vjerojatno da je taj članak Diminiću poslužio kao predložak za sastavljanje njegove liste optužbi.¹⁰⁸

Ni na javnim skupovima nije zaboravljen protunarodni rad svećenika. Na središnjoj proslavi oslobođenja Istre, u pulskoj Areni 12. svibnja 1945., u nazočnosti 30 000 ljudi, Josip Šestan, predsjednik Jedinствene narodnooslobodilačke fronte (JNOF) za Istru, nije mogao ne spomenuti djelovanje reakcije kojoj su se pridružili i “nekoji narodni svećenici”. Poimence su apostrofirani biskup Santin te stalno prozivan dvojac Milanović i Brumnić. Lako je zamisliti kako su na indoktriniranu masu djelovale Šestanove riječi, izrečene u euforičnom ozračju, da su spomenuta dvojica svećenika i biskup Santin surađivali s okupatorom, slali vjernike u SS postrojbe i organizaciju *Todt*¹⁰⁹ te govorili da ih partizani vode u propast.¹¹⁰

Zaključak

Predrasude i nepovjerenje, i onda kad su se uspostavljali kontakti i ostvarivala suradnja, bili su konstanta u odnosima vodstva NOP-a te hrvatskoga i slovenskoga svećenstva u Istri. Upućenost jednih na druge u borbi protiv fašizma i za ostvarenje nacionalnoga programa rijetko je uspijevala maknuti idejne razlike. Svjesno ili nesvjesno, prisutno je bilo shvaćanje da ona druga strana ne nastupa iskreno i da ima rezervnu varijantu. No unatoč tomu od jeseni 1943., tj. od “Rommelove ofenzive”, pa sve do kraja 1944. unutar vodstva NOP-a prevladava pozitivan odnos prema svećenicima. Na takav odnos sigurno je utjecalo veliko ljudsko i materijalno stradanje tijekom “Rommelove ofenzive”. Zajed-

¹⁰⁸ B. MILANOVIĆ, *Istra u XX. stoljeću*, 159.-160.

¹⁰⁹ Organizacija *Todt* nazvana je po svome osnivaču Fritzju Todtu, njemačkome inženjeru i nacističkome časniku. Kao poluvojna inženjerijska postrojba u prijeratnome je vremenu sudjelovala u izgradnji mreže autocesta. Nakon izbijanja Drugoga svjetskog rata *Todt* postaje isključivo vojna organizacija, a nakon Todtove pogibije 1942. Albert Speer priključio je organizaciju Ministarstvu za naoružanje i ratnu proizvodnju. Tijekom zadnjih dviju ratnih godina za *Todt* je, pod prinudom, radilo oko 1,4 milijuna radnika. Izvor: Wikipedia, slobodna enciklopedija.

¹¹⁰ “Govor predsjednika NOF-e za Istru Josipa Šestana na proslavi oslobođenja u pulskoj areni 12. svibnja 1945.,” *Glas Istre*, br. 38, 14. V. 1945., 1.-2.

nička tragedija i potreba rješavanja konkretnih pitanja potisnule su ideološke razlike u drugi plan. Na stranicama *Glasa Istre* od prosinca 1943. do prosinca 1944. izlazi niz članaka koji u pozitivnom svjetlu prikazuju ulogu istarskoga svećenstva u tadašnjim zbivanjima. Talijansko pak svećenstvo na čelu s biskupima Antonijem Santinom i Raffaeleom Radossijem tretirano je kao neprijatelj NOP-a i suradnik fašističkoga režima.

Sve do kapitulacije Italije NOP je marginalna pojava u istarskoj stvarnosti, pa je i pitanje odnosa Katoličke crkve prema istarskome NOP-u, kao i njega prema Crkvi, bilo više načelne nego praktične naravi. Međutim pred kapitulaciju Italije u Istru dolaze tzv. terenci, članovi KP, sa zadatkom da ustroje partizanske jedinice i organiziraju ustanak. Znajući za ugled i utjecaj svećenika kod običnog puka, stupaju u kontakt sa svećenicima kako bi ih oni povezali s narodnjacima – uglednim i poznatim nacionalnim djelatnicima. U tim susretima, i sa svećenicima i s narodnjacima, umjesto klasno-revolucionarne retorike u prvi plan stavljaju govor o nacionalnome oslobođenju. Bili su naime svjesni da je mobilizacija istarskih Hrvata i Slovenaca moguća na jasnom isticanju rješavanja nacionalnoga pitanja, a nikako na običnom puku nejasnoj klasno-revolucionarnoj retorici. Ipak, budući da su rukovodeću strukturu NOP-a u Istri, kao uostalom i u čitavoj ondašnjoj Jugoslaviji, činili komunistički radikali, čiji je mentalni sklop funkcionirao na principu idejne čistoće, tj. potrebe razračunavanja s idejnim i klasnim neprijateljem, njihova je otvorenost prema svećenicima i narodnjacima najčešće bila samo taktički potez.

Prerastanje narodnooslobodilačkoga rata u komunističku revoluciju krajem 1944., za koju su crkvene, posebno kleričke strukture glavni neprijatelj na putu prema besklasnome društvu, nužno je vodilo do zaoštavanja kursa prema Crkvi. S druge strane, svećenici suočeni s raznim devijacijama, u prvome redu odmazdom, od strane NOP-a i posljedicama partizanskoga djelovanja na njemačke akcije "čišćenja", u kojima stradavaju nevini ljudi, počeli su se ne samo iz ideoloških nego i iz praktičnih razloga skeptičnije odnositi prema NOP-u. Osim toga, zabrana ordinarija da se svećenici izravnije uključe u političke akcije služila je kao alibi nekim svećenicima u njihovu pasivnom odnosu prema NOP-u. Napokon, ne bi se smjelo zanemariti ni opće uvjerenje u komunističkim redovima da su uspjesi Crvene armije, posebno njezin ulazak na teritorij Jugoslavije, nagovještaj skorog svršetka rata i pobjede svjetske revolucije koja će u svome revolucionarnom hodu jednostavno pomesti sve ostatke staroga poretka.

Jednostrano crno-bijelo prikazivanje odnosa bilo je s jedne strane posljedica prihvaćanja izvještaja službenih dokumenata partijsko-obavještajne provenijencije kao pouzdanih povijesnih činjenica, a s druge ideološko-političkoga pritiska koji, u pravilu, nije dopuštao da se o pitanju uloge svećenika u istarskome NOP-u piše mimo zadanih ideoloških marksističko-lenjinističkih kanona. Zato nam se najbližim povijesnoj istini čini mišljenje da se najveći dio svećenika, slijedeći upute svojih biskupa, držao po strani od ratnih sukoba i previranja. Suočeni s patnjama i stradanjima svojih vjernika, nastojali su im pomoći bez obzira na njihovo političko opredjeljenje. Ako su pomagali

partizanskim simpatizerima ili informirali partizane o kretanju fašističkih ili nacističkih postrojbi, ovi su ih optuživali za suradnju s partizanima, a kad bi se dogodilo da su zahvaljujući svom utjecaju i poznavanju jezika spasili selo od fašističke ili nacističke odmazde, iz redova NOP-a brzo je stizala optužba za “protunarodno djelovanje”, “suradnju s okupatorom”, a skovana je i nova riječ “klerofašističke snage” kao izraz za najreakcionarnije snage u povijesti. Neutralno djelovanje svećenika na načelima kršćanskoga humanizma smetalo je “i jednima i drugima i trećima”: spašavanje ugroženih života i pružanje kršćanske utjehe svakomu tko je to trebao ili tražio, bez obzira na njegovo političko uvjerenje, u vremenu rigidnih političkih stajališta i pogleda preko nišanske cijevi nužno je izazivalo nepovjerenje prema svećenicima kao suradnicima “naših neprijatelja”.

SUMMARY

THE CATHOLIC CHURCH IN ISTRIA AND ISTRIAN WARTIME EVENTS, 1943-1945

This article attempts to respond to the following question: what is the relationship of the Catholic Church in Istria to wartime developments during the period from the capitulation of Italy on 8 September 1943 to the liberation of Istria from German occupation authorities in May 1945, and how did the new “people’s government” which arose during the National Liberation Movement relate to the Church, or more precisely, its clerical-administrative structures? The response of the faithful and the clerical-administrative structures to the new realities inaugurated by the September uprising was varied. National affiliation was the key to understanding this varied response. While the Croatian part of these structures was prepared to support the new reality and overlook the fact that the leading power in shaping this new reality was the ideologically inimical Communist Party of Yugoslavia on nationalist grounds, the Italian part of these structures had sufficient nationalist and ideological reasons to resist this reality. The cooperative attitude of the Croatian clerics failed to dislodge the ideological predisposition of the National Liberation Movement, which continued to look upon the Church and its officials as potential if not real enemies.

Key words: Catholic Church, National Liberation Movement (*Narodno-oslobodilački pokret* – NOP), Istria, clerical structures, national relations